

# Modern Bir Hatay (Antiocheia) Mozaïği “Ortak Varoluş” - I

## A Modern Hatay (Antiocheia) Mosaic: “Ortak Varoluş” (Co-Existence) - I

H. Onur TIBIKOĞLU - Banu ÖZDİLEK\*

(Received 27 January 2022, accepted after revision 13 September 2022)

### Öz

*Bir dünya organizasyonu olan “Expo”, 2022 yılı Nisan ayında Hatay ile buluşacak. “Medeniyetler Bahçesi” başlıklı konusuyla, kentin derin ve çok kültürlü tarihsel serüvenini, kendi coğrafyasının zengin botanik çeşitliliğiyle birlikte sunacak bu organizasyon, kültür; sanat; ekolojik tarım; gastronomi; turizm alanlarında çok yönlü çıktılarla planlanmıştır. Bu alanlara ilişkin bileşenler, ilgili disiplinlerdeki bilim insanlarının değişen ölçülerde katılımları ile müstakil projeler olarak hayata geçirilmektedir. Bu yaklaşımın önemli ayaklarından biri olarak, Antakya fuar alanına batıdan giriş sağlayan kapının ardında ziyaretçileri karşılayacak 45 m çapında, 1600 m<sup>2</sup> alana sahip daire şeklindeki bir meydanın, Antik Çağ’dan günümüze Hataylı’nın ilgi alanlarından biri olan mozaik sanatının bu topraklarla özdeşleşen kalite ve zenginliğine atıf yapacak bir görkemle, Hatay’ı tarihsel derinliği ve kültürel çeşitliliğiyle anlatacak bir mozaik ile süslenmesi planlanmıştır. Boyutları ve üretim tekniğinde kullanılacak –örneğin yalnızca Anadolu’dan temin edilen doğal kayalardan opus tessera tekniğinde uygulanacak olması gibi- ilkeler açısından dünya çapındaki ilklerden biri olacak bu projenin yürütülmesi adına, mozaik görselinin tasarımında ve alan uygulamasında bilim uzmanlığı rehber olarak seçilmiştir. Bu kapsamda hazırladığımız “Ortak Varoluş” isimli görsel tasarımın, kentin zengin kültürel varlığını, bilimsel bilgiye dayanan tarihsel bir derinlikle, özgün bir biçimde anlatması amaçlanmıştır. Tasarım kentin eski ve modern değerlerine ilişkin bir kesiti, Antik Çağ sembolizmiyle; Antiocheia mozaiklerinden ilham alan geometrik motifler ve dokularla desteklenen fakat büyük oranda figür temelli olarak, bilimsel bilgiye dayanan bir hikaye bütünlüğünde sunmaktadır.*


**Anahtar Kelimeler:** Hatay, Antiokheia, Mozaik, Antik Çağ’da Antakya Mozaikleri, Expo Hatay 2021, Ortak Varoluş Mozaïği.

### Abstract

*Hatay Expo 2021, with the subject of “The Garden of Civilizations” on the basis of botany, is a project that is planned and carried out with multi-dimensional outputs in the fields of culture; art; tourism-economy and agriculture-ecology. In the fair area, right behind the “Main Entrance” on west, a 45 m diameter circular square that will welcome the visitors was designed and it was decided to decorate this area with mosaics. In order to make reference to the quality and richness of the mosaic art, which is one of the areas of interest of Hatay people from the past to the present, it was decided to realize this design, which reflects the old and modern basic values of the city, in this large area of 1600 m<sup>2</sup>. This mosaic design, which we call “co-existence”, combines the old and new styles in this area as an original work that includes ancient symbolism and is largely figure-based. For the first time in its field, the design reflects the geographic and cultural values of the region with a historical depth supported by scientific knowledge. By combining the symbolism of art with the figurative iconographic expression style in ancient mosaic art, it reveals a unique figural design with a holistic story based on scientific reality. In addition to the value created by the visual effect of design alone in terms of urban culture, the story of the city it hosts will be conveyed to the visitors by various means, and the people will gain memory at the level of consciousness.*

**Keywords:** Hatay, Antiokheia, Mosaic, Ancient Antioch Mosaic, Expo Hatay 2021, Co-Existence Mosaic.

\* H. Onur Tıbikoğlu, Bağımsız Araştırmacı, Arkeolog, Hatay, Türkiye.  <https://orcid.org/0000-0001-7046-0094>. E-mail: hsonur@gmail.com

Banu Özdilek, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay, Türkiye.  <https://orcid.org/0000-0001-5803-5386>. E. Posta: ozdilek.banu@gmail.com

Hatay Expo 2021, “Medeniyetler Bahçesi” başlıklı konuyla botanik temelinde, kültür; sanat; ekolojik tarım; gastronomi; turizm alanlarında çok yönlü çıktılarla planlanarak yürütülmekte olan bir projedir<sup>1</sup>. Hatay ilinin subtropik Akdeniz ikliminin sunmuş olduğu zengin flora çeşitliliğinin tanıtıldığı, pek çok faaliyet ve cazibe mekanlarına sahip olacak bu rekreasyon ve eğitim alanında, kentin derin bir zamanda süreklilik göstermekle birlikte baş döndürücü bir çeşitlilik arz eden zengin kültürünün bir yandan modern kentli nezdinde farkındalığının dolayısıyla sahiplenilmesinin sağlanması; diğer yandan dünya ilgisine doğru şekilde sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Hatay Büyükşehir Belediyesi (HBB) tarafından Expo 2021 Antakya fuar alanında, “Ana Giriş”in hemen ardında ziyaretçileri karşılayacak olan daire şeklindeki bir meydan projelendirilmiş ve bu alanın Hatay’ın kültürel zenginliğini tarihsel bir derinlik içerisinde bilimsel yaklaşımla anlatacak antik gelenekli bir mozaik ile süslenmesine karar verilmiştir. Bu amaçla HBB ile Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi arasında tesis edilen kamu-üniversite işbirliği kapsamında patentli bir görsel tasarlanması ve bunun mozaik olarak alana uygulanması aşamalarını içeren proje bu makalenin yazarlarının yer aldığı bir bilim ekibi tarafından sürdürülmektedir<sup>2</sup>. Bu makale söz konusu projenin tamamlanan ilk aşamasını; bilimsel bilgiye dayanan bir Hatay hikayesini tarihsel arka planı ile birlikte sunmayı ve bu hikayenin mozaik olarak yansıtılışında antik-modern bakışı bir araya getiren “Ortak Varoluş” ismini verdiğimiz görsel tasarımı (Res. 1) açıklamayı amaçlamaktadır<sup>3</sup>.

Resim 1  
Ortak Varoluş Görseli.



- 1 Organizasyon ile ilgili detaylı bilgi için bk. <https://expo2021hatay.com>
- 2 “Ortak Varoluş” hikayesinin temelini oluşturan arkeoloji, tarih ve modern kültür araştırmaları ve antik-modern sanat bakışıyla bir görsel olarak tasarlanması, Dr. H. Onur Tıbikoğlu ve Doç Dr. Banu Özdilek tarafından gerçekleştirilmiştir. Tasarımın bilgisayar destekli grafik uygulamasında ise projenin bir diğer akademik danışmanı olan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Grafik Tasarım Bölümü öğretim elemanı Arş. Gör. Kürşat K. Özkemahlı ile birlikte çalışılmıştır. Proje, “Sosyal Bilimler” içerisinde değerlendirilen bir disiplin olmakla birlikte doğasından kaynaklanan geniş etki ve etkinlik alanı; kullandığı yöntem ve yaklaşımlardan elde ettiği teknik nitelikleriyle her geçen gün bu başlığı aşan arkeoloji biliminin, kamu ve sanayi kuruluşları aracılığıyla doğrudan hayata dokunabileceğine dair ender bir örnek oluşturmaktadır. “Ortak Varoluş” görsel tasarımı, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 2020 07240 numara ile tescillenerek Mustafa Kemal Üniversitesi’nin ilk ticarileşmiş patentli ürünü olarak Hatay Büyükşehir Belediyesi kanalıyla halkın kullanımına sunulmuştur.
- 3 Projenin ikinci aşaması, görselin 1600 m2 alanda “Opus tessellatum” tekniğinde bir mozaik olarak uygulanmasını içerir. Yazarlar tarafından “Modern Bir Hatay (Antiocheia) Mozaığı, “Ortak Varoluş” – II” başlığıyla hazırlanmakta olan yayında “Ortak Varoluş” mozaığının üretim süreci ve montajına

### “Ortak Varoluş”un Kısa Hikayesi:

Hikaye Hatay’ın kültürel zenginliğinin kaynağını oluşturan eşsiz coğrafyası üzerine kuruludur; bu coğrafyanın çizdiği yolda insanın tarihsel yürüyüşünü anlatır. Öyle ki İbn Haldun’un *Mukaddime*’sinin (İbn Haldun, *Mukaddime*) özüne atfen sloganlaşan sözde olduğu gibi coğrafya kader ise eğer, her daim en çok bu topraklar insana parlak bir yazgı çizer. Hep kutsal, yüce, baba olmuş dağlar, Kel Dağ ve Habib-i Neccar; bereket ve bilgiyi taşıyan Asi ve Akdeniz’in suları, Amik Ovası’nın uçsuz bucaksız bereketli toprakları ve Torosların ardında eşsiz bir körfez ile tarih derinleşmiş, kültür çeşitlenmiştir. Çınarlar, defneler ve zeytin gibi daha niceleriyle, bitye öylesine insan yaşamının içindedir ki birer mucize sayılır, söylenceleri dilden dile yayılır. İşte yenide adı “hoşgörü” sanılan, aslı ise eski bir gelenek olarak beraber, kardeşçe yükselmek olan yaşam kültürü, bu gönenç dolu yazgının ürünüdür. Hatay gök kubbesinde ilk insanın bakışı hala durur; İslam Hilali ile Davud Yıldızı, Hristiyanlık adının ilk yankıları (Acts 11: 26) arasında burada parlar. Doğu ve Batı, “aleph-beth” ile “alfa-beta” arasında burada köprü kurmuş, kimi zaman III. Darius ve Büyük İskender isimleri ile bir savaşta çatışmış, kimi zaman ise burada hemhal olmuştur. Ve 1939’da Mustafa Kemal Atatürk’ün dehasıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin asil toprağı olarak, gökte parlayan hilalin yanındaki yıldızın içi özgürlük sevinciyle dolmuştur.

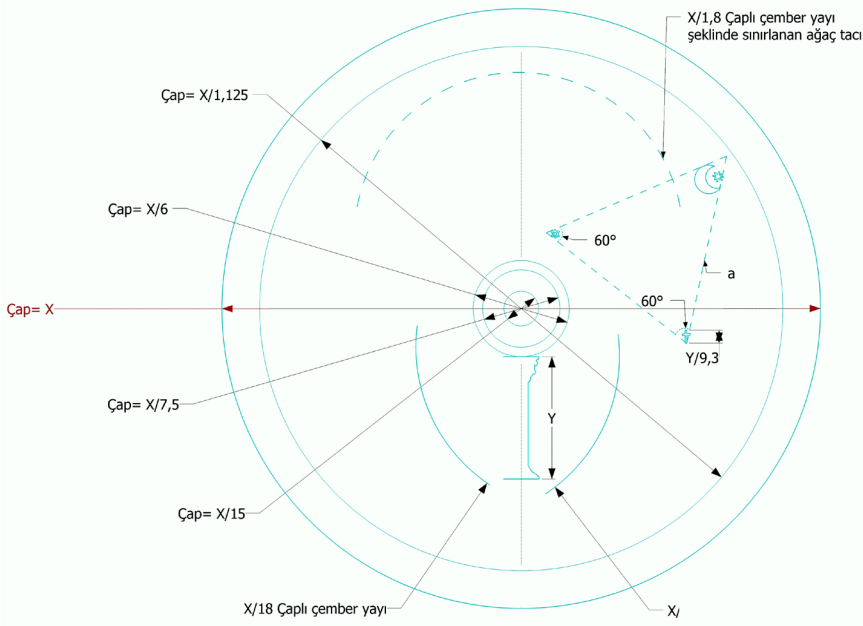
### Tasarımın İkonografisi: Temel Değerleri Yansıtan Geometri, Biçim, Figür, Motif ve Anlam

Uygulama alanının şekil, boyut ve peyzajı, kentin önemli bir değeri olarak geçmişten günümüze Hataylı’nın ilgi alanlarından biri olan mozaik sanatının bu topraklarla özdeşleşen kalite ve zenginliğine atıf yapması amacına hizmet eden niteliklerle planlanmıştır. Kent botaniğinin örneklerini içeren bir “koruluk” ile çevrelenen mozaik meydanı, 45 m çapıyla, 1600 m<sup>2</sup> gibi aşkın boyuta sahip bir daire biçimindedir (Res. 2) Tasarım (Res. 1) ilk bakışta kendisini bu temel

Resim 2  
Ortak Varoluş Mozaığının Expo Alanı İçerisindeki Yeri. Canlandırma.



altılığa uygun bir geometri (Res. 3) ile ortaya koyar: Görselin daire biçimi Hatay antikitesinden sürgün veren kardeşlik geleneğinin; “Ortak Varoluş”un



Resim 3  
Görselin Tasarım Geometrisi.

potasıdır. En dışta, kapalı bir meander ile süslü kalın bir halka bordür bu varoluşu çevreleyerek, onun ova; dağlar; sularla simgeleştirilen bolluk ve bereketle olan sonsuz ilişkisine atıf yapar. Bu bağlam ortada iç içe halkalardan oluşan tondo ile barış kavramına odaklanır. Barış tondosu, kentin ortasından yükselerek onun biricikliğini ve medeni halini simgeleyen bir sütun üzerinde taşınır. Kenti besleyen tatlı su kaynakları ve Akdeniz'in tuzlu suları, bir yanda bir su kemeri ve diğer yanda dalgalar ile oluşturulan birer yay ile kent peyzajını kucaklar. Bu bereket ağından beslenerek barış tondosundan köklenen ulu bir hayat ağacı gök kubbeye yükselir; Hatay'ın derin geçmişini ve geleceğe dair beslediği güçlü umudu simgeler. Kentin esenliği onun gökte bir yay çizen tacı altında güvencededir. Dini inançların Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik geleneğiyle, kardeşlik temelli bir uzlaşma zemininde özgürce yaşamakta oluşu, tasarımda üç büyük dinin sembollerinin bir eş kenar üçgen oluşturacak biçimde konumlandırılmasıyla yansıtılır.

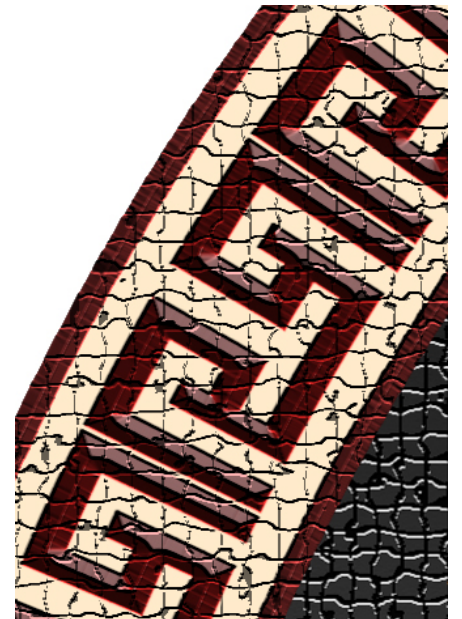
### Meander Motifli Dış Halka Çerçeve

Sahneyi çevreleyen geniş bordür, kenarlarda bordo renkte ince birer konturla sınırlanır ve içte kalan alan, beyaz fon üzerine bordo renkli stilize bir "T tipli" meander kuşağı ile süslenmiştir (Res. 4).

Adını ve form esinini Batı Anadolu topraklarındaki Menderes nehrinin akışından alan meander motifi, Antik Çağ'dan günümüze kadar sanatın birçok dalında farklı çeşitlemeleriyle sıkça kullanılan bir örgedir. Antik Çağ sanatında mimari bezeklerde (Rumscheid 1994: Lev. 36, 4, Lev. 110, 1), vazo resim sanatında İÖ 11. yüzyıldan itibaren (Boardman 2016: 29-42) fresko ve mozaik sanatında da yaygındır. Antiocheia mozaiklerinde de meander bordür sıkça kullanılmıştır (Cimok 2000: 25).

Meander temelde sonsuz bir akışı sembolize eder. Tasarımımızda bu olgu, meander kuşağının bir daire oluşturarak kapanmasıyla vurgulanır. Doğa anada birleşmiş birbirine dönük bir kadın ve erkeği stilize eden birim motifi ile oluşan meander bordür, Hatay kültür çeşitliliğinin birlik içindeki devamlılığını simgeler. Bordürde kullanılan bordo ve beyaz, günümüz kent yaşamında önemli bir değer olarak benimsenmiş Hatayspor futbol takımının resmi renkleridir. Böylece, 2020 senesinde Süper Lig'e yükselerek halk nezdinde bir gurur kaynağı olan

Resim 4  
Meander Kuşağı, Birim Motif.



Hatayspor’un kentin yaşam kültürüne kazandırdığı olumlu katkılara da atıf yapılmaktadır.

### Arrantu / Orontes / Asi Nehri ve Umq (Umqı) / mq / Amik Ovası

Sahnenin sol alt çeyreğinde, sol üst köşeden alt orta kısma kadar genişleyerek uzanan Asi Nehri kişileştirmesi (*personifikasyon*) ve onun arka planında Amik Ovası’nın tasviri yer alır (Res. 5).

Resim 5  
Asi Nehri ve Amik Ovası.



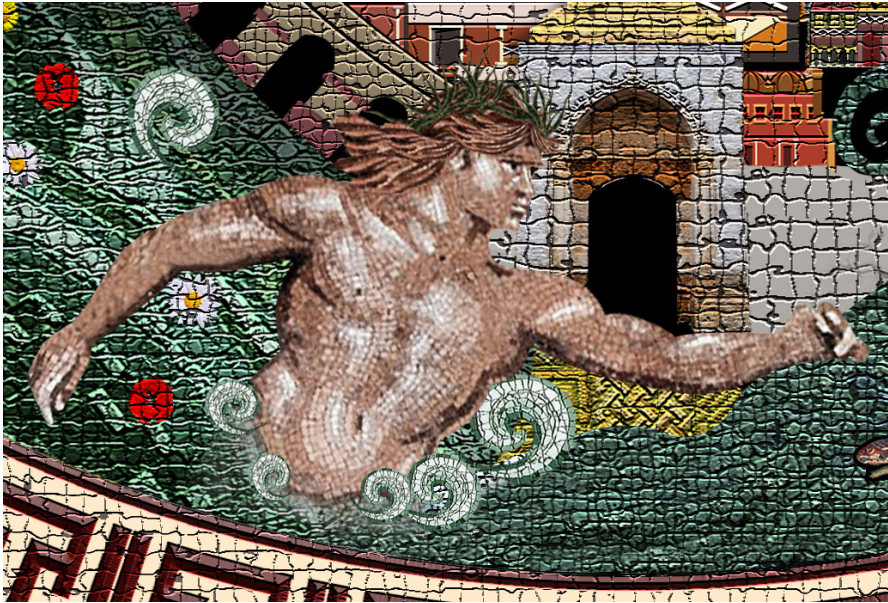
Asi, antik Levant coğrafyasının en önemli nehirlerinden biridir. İlk kez II. bin Mısır yazılı kaynaklarında Kadeş Savaşı ile ilgili bir anlatıda, “r-n-t” / ‘Ia-ro-n-tı / ‘Irnı” = *Arantu* / *Araunti* olarak adlandırılır (Yıldırım 2017: 79). Daha sonra Asur yazılı belgelerinde benzer biçimde, “ı-da-ra-an-tu nār” = *Arantu* / *Aramtu* olarak okunan isim etimolojik bir devamlılıkla Antik Çağ’da sıkça kullanılan karşılığı olan E. Yunanca “Ορόντης”e (Strab. XVI. 2. 7) evrilir. Hellenistik Dönem’de “*Antiocheia*” ismini alan kent nehrin doğu yakasında gelişir ve Roma Dönemi’nde nehrin ismiyle anılır: “*Antiochia ad Orontem*”. Günümüzde “Asi” ismiyle anılan nehir, Lübnan Bekaa Vadisi’nden doğarak coğrafyada kuzeye doğru akar. Hatay sınırları içerisinde ülkeye girer ve Aramice belgelerde “Umq / mq” olarak anılan Amik Ovası’na (Yıldırım 2017: 80) bereket aşılar. Buradan güney-güneybatıya doğru yönelen bugünkü Habib-i Neccar (Silpius / Staurin / Haç Dağı) adıyla anılan dağın önünden geçer ve zamanın tüm yerleşim planlarında, yaşam kültüründe önemli bir etken oluşturacak bir akışla burada kentle buluşur. Kentten ayrılışı kırsala hayat verir ve daha güneyde Kel Dağ’ın (Hazzi / Dio Cassius / Cebel Akra / Kılıç Dağı) tanıklığında Samandağ sahillerinden Akdeniz’e kavuşarak mal ve bilgi değişiminde deniz ile karayı birbirine bağlar. Nehrin Hatay coğrafyası için Neolitik’ten günümüze değin tarihsel önemi, Amik Ovası’ndan Samandağ’a uzanan bu akışı boyunca, pek çok noktada çevresinde yer tutan antik yerleşim izlerinden anlaşıldığı gibi eşsiz bir kültür devrimine güç vermiş olmasıdır. Öyle ki sadece Amik Ovası’nda 400’e yakın höyük yerleşimi bulunmaktadır (Yener 2005a: 1; Dodd vd. 2012: 205-223). Amik çevresinde 1 milyon yılı aşkın süredir avcı-toplayıcı olarak yaşayan insanlar Neolitik Dönem (Özbal 2014: 43-60) ile birlikte tarım

ekonomisine geçer. Amik Ovası'nın Asi ile sulanan bereketli toprakları böylece ilk yerleşimlere sahne olur ve kültür zaman ilerledikçe, devletler; krallıklar; imparatorluklar ve cumhuriyetle medeniyete dönüşür.

Tasarımda nehir ve ova, kentin medeniyet inşasının hazırlayıcısı ve dayanağı olarak onun yanında konumlanır. Asi ağırlıklı olarak yeşil ve su yeşilinin tonlarıyla renklendirilerek; ton geçişleri ve irili ufaklı dalgalar yardımıyla hareketli bir akış karakteriyle yansıtılmıştır. Hatay florasından seçilmiş, papatyalar, gelincik, ladin (Ocak vd. 2014) ve yöreye özgü (*Scorzonera pacis*) “barış çiçeği” (Res. 6) (Güzel vd. 2013: 417-422 fig.1.B) türü çiçeklerin tasvirleri, bu akış arka planı ile bütünleşerek nehrin bitey üzerindeki gücünü vurgular. Nehrin, önde akış yönüne -Akdeniz'e- doğru bakış ve hareket halinde, kaslı torsosuyla uzun saçlı, genç bir erkek figürü ile kişileştirilmesi (Res. 7), Asi'nin Hatay kültür tarihi içerisindeki belirleyici rolüne atıf yapar. Antik Çağ sanatında insan yaşamına etki eden olguların temsilinde sıkça başvurulan bu sembolik anlatım, nehirler özelinde genellikle erkek figürlerle temsil edilir. Buna rağmen Antiocheia kökenli eserler dahil olmak üzere bilinen hiçbir antik mozaiğe Asi'nin bu şekilde kişileştirildiği bir örneğe rastlanmaz. Yine de Asi'ye özel bu tür bir anlatım antik sanatta az sayıda imge ile tanınır. Genellikle sikkeler üzerindeki tasvirler olasılıkla, Hellenistik Dönem'e tarihlenen özel bir Tyche heykelinden kaynaklanır. Eutykhides'in Antiocheia'yı temsil eden bu eserinde talih ve refah içindeki kenti simgeleyen tanrıça Tyche (Özdilek 2014: 116, 168-169) Silpius Dağı'nın (Habib-i Neccar) kayalıkları üzerine oturmuş halde, bir ayağıyla Asi'yi simgeleyen genç bir erkek üzerine basmaktadır (Özdilek 2014: 22).



Resim 6  
Barış Çiçeği (*Scorzonera Pacis*).



Resim 7  
Asi Adam.

Amik Ovası ise nehrin arka planında kültüre alınmış bereketli bir toprak parçası olarak tasvir edilir. Anlatımda antik mozaik sanatından esinlenen geometrik motiflerle süslü kare birimlerin kolajlanarak, sarı-yeşil renk tonlarının ağırlıklı kullanılması ekili tarlalardaki verimliliği yansıtmaktadır.

#### Mare Mediterranean / Akdeniz

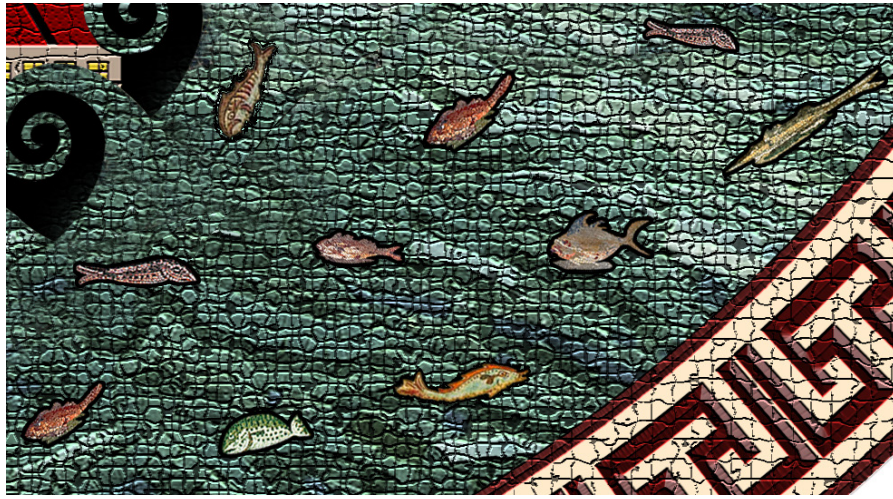
Sahnenin sağ alt çeyreğinde Akdeniz tasvir edilir. İç kenarı yay biçiminde bir bördür şeklinde dalga motifleri ile süslenmiştir. Antik bir ticaret gemisi deniz üzerinde seyir halindedir. Arkasından doğan güneşin ışıkları üst köşede deniz yüzeyinden yansımaktadır. Çeşitli balık türleri suda yüzmektedir (Res. 8).

Resim 8  
Akdeniz.

Akdeniz insanlık kültürünün sürekliliğinde önemli bir rol üstlenir. Dalgalarıyla üç kıtanın sahillerine zenginlik taşıyan bu kültür havuzu, eşsiz konumuyla bilginin taşınmasında ve dolayısıyla çeşitlenerek gelişmesinde etkili olmuştur. Akdeniz dalgalarının, Antik Çağ'da o güne dek görülmemiş bir denizcilik bilgisiyle Fenikeliler tarafından aşılabilmesi, egzotik ticari mallarıyla birlikte doğunun bilgisinin de hızlıca yayılabilmesini sağladı. Fenikelilerin denizcilik becerileri ve bu alanda geliştirdikleri teknolojiyi örnek alan Akdeniz havzasındaki pek çok halk böylece bu denizin medeniyet inşası için sunduğu olanakları kullanabildi. Hatay, E. Bradford'un doğusu ve batısı arasındaki -coğrafik- karakter farklılığına atıf yaparak iki yüzlü tanrı *Janus*'a benzettiği (Bradford 1971: 22) bu denizin, özellikle ilk çağlarda doğudan batıya akan ticaret ve kültür rotası üzerindeki kilit bir noktada yer alır. Öyle ki Demir Çağı'nda Amik Ovası'ndaki Tell Tayinat Höyüğü / Kunulua'nın da limanı olan ve Asi'nin Akdeniz'le buluştuğu noktada bugün dahi “Liman” anlamındaki *Al-Mina* olarak bilinen (Woolley 1938a: 1-30; Woolley 1938b) bir -ticaret yerleşimi- “*emporium*” (Woolley 1948; Boardman 1980; Boardman 1990: 169-190) İÖ 8. yüzyıl sonrasında, Yakın Doğu kökenli -Fenike- alfabenin batı dünyasına aktarılmasına aracılık etmiştir (Cook 1946). Akdeniz'in sunduğu bu etkileşim olanaklarının yarattığı cazibe Hatay'daki Sabuniye Höyük'ün (Woolley 1938b; Pamir - Nishiyama 2002; Pamir 2014: 137-156) daha İÖ 15. yüzyıl gibi erken bir tarihte iskan edilmiş olmasıyla karşılığını bulur. Amik Ovası'nın Tunç Çağı merkez yerleşimi Alalakh'ın İÖ 2. bin sonlarında limanı olan bu yerleşimden ele geçen Mısır, Kıbrıs, Miken kökenli ithal mallar (Pamir 2014: 137-156), Hatay toprağının çok kültürlü Akdeniz dünyasıyla olan kadim ilişkisini ortaya koyar. İÖ 300'de I. Seleukos Nikator (İÖ 301-281), krallığının başkenti olacak Seleukia Pieria'yı (Downey 1961: 56 vdd.) yine bu kıyılarda, sahilin batı tarafında yükselen Musa

Dağı'nın eteklerinden Akdeniz'e hakim olacak bir konumda kurmuştur. Bu girişim Antakya'nın kuruluşu için bir zemin oluşturmuş, kısa bir süre sonra bölge hakimiyetini sağlamak adına karanın iç kesimlerinde seçilen stratejik alan, Hellenistik medeniyetin imar faaliyetleriyle Antiokheia (Downey 1961: 68 vdd.) adıyla kentleşmiştir.

Tasarımda, kentin tarihsel gelişiminde Akdeniz'in bu belirleyici rolü, onun sağ yandan kenti çevrelemesiyle tasvir edilir. Hâkim renk su yeşili ve tonlarıdır. Diğer renk tonlamaları deniz yüzeyine hareket kazandırır. Doğunun öncü medeniyet bilgisinin batıya taşınmasında Akdeniz'in önemi, güneş ışığının su üzerinde kırmızı; turuncu; sarı renklerle bezeli yansımaları ile simgeleşir. Akdeniz'in sunduğu ekonomik bereket ve kültür bilgisi, kente yönelen spiral dalga motifleriyle sembolize edilir. Antakya mozaiklerinde genel olarak bordürleri süsleyen bu motif Antik Çağ sanatında sıkça kullanılır. Zargana, iskorpit, lüfer gibi Antiocheia mozaiklerini de süsleyen balık türleri bereketin diğer sembolleridir (Res. 9). Malların ve bilginin Akdeniz kültürleri arasındaki



Resim 9  
Balıklar.

dolaşımını simgeleyen, antik Fenike-Yunan unsurlarıyla hibrit tarzda biçimlendirilmiş bir ticaret gemisi (Res. 10) batıya doğru seyrinde Hatay



Resim 10  
Gemi.



kıyılarına yaklaşmaktadır. Geminin arkasında Fenike harfleriyle “Hatay” ve önde erken E. Yunanca harflerle “Antiocheia” yazmaktadır. Böylece antik Fenike alfabesinin batıya aktarılmasında Hatay’ın Akdeniz kıyısındaki antik “Al-Mina” yerleşiminin aracı rolüne gönderme yapılır. Hristiyanlığın Roma coğrafyasına yayılışında Antiocheia’nın önemi ve havarilerin Akdeniz yolculukları, gemi sereninin ucunda yer alan ışıldayan bir haç ile sembolize edilir.

Resim 11

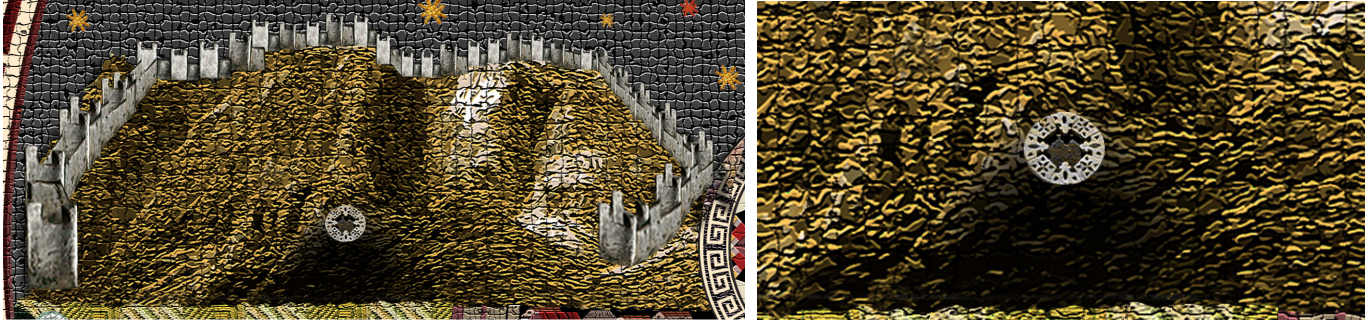
Silppius / Staurin / Habib-i Neccar / Haç Dağı ve Antakya Surları.

Resim 12

Aziz Petrus Mağara Kilisesi.

### Silppius / Staurin / Habib-i Neccar / Haç Dağı ve Antakya Surları

Sahnenin üst yarısında, solda, surlarla tahkim edilmiş Habib-i Neccar dağı tasvir edilir (Res. 11). Dağın aşağı kısmında, tepe noktasında yuvarlak bir taş pencere bulunan Aziz Petrus mağarası görünmektedir (Res. 12).



Hatay kent topoğrafyasına eşsiz bir karakter kazandıran bu dağ Antik Çağ’da Silpius adıyla anılır. Antiocheia’nın kuruluş mitosunda I. Seleukos Nikator (İÖ 301-281)’a kentin yerleşeceği alan olarak Zeus tarafından işaret edilen Silpius Dağı, erken evresi Hellenistik Dönem’de (İÖ 300) mimar Xenarius tarafından inşa edilen (Downey 1963: 70) ve kentin tarihsel sürecinde pek çok kültür evresinde onarım ve tadilatlarla uzun süre kullanılmış olan (De Giorgi 2016: 55, 58 vd.) Antik Çağ’ın en uzun sur sistemlerinden (Hat.Kült.Env. I 2011: 52) biriyle donatılmıştır. Kentin gücü, Eutykhides Tyche’sinin tacında bu sur sistemiyle sembolleşir. Geç Antik Çağ ile birlikte dağın kuzey ucunda yer alan bölümü, Hristiyanlığın Anadolu’daki ilk mabedine, Aziz Petrus kilisesine mekan oluşturması nedeniyle Staurin “Haç” Dağı olarak adlandırılır. İlk kez burada İsa’ya inanlara “Hristiyan” isminin verildiği bilinmektedir (Habercilerin İşleri, Acts 11: 26). Tüm Hristiyan dünyası için oldukça önemli bir inanç merkezi olan bu kilise, özellikle Ortodoks mezhebine inananlarca bir hac merkezi niteliği taşır. Kilise’nin ön cephesi 1863’de Kapuçin rahipleri tarafından taş mimariyle inşa edilmiştir. “Sevgili-Dost Marangoz” anlamına gelen Habib-i Neccar, dağın son adıdır. Habib-i Neccar, İncil (Habercilerin İşleri, Acts 11: 26) ve Kur’an-ı Kerim’de pagan Antiocheia’nın<sup>4</sup> semavi dinle buluşmasını konu eden bir olayın (Türk 2012: 86; Demir 2016: 50) sembolleşmiş ismidir: O Hristiyan elçilerin Antiocheia’daki yeni inanç çağrılarını kulak verir ve kızgın paganlara karşı havarileri korumaya çalışırken katledilir. Bu toprakların kardeşlik tutkusuyla, bir Hristiyan şehidi olarak onun ismi, Antakya’da, “Yuhanna, Pavlos, Petrus-Yahya, Yunus, Şem’un Sefa” adındaki Anadolu erenleriyle bir alanda duran mezarında hala saygı görür (Kreinath 2017: 271-299). Öyle ki pagan inanç geçmişine sahip bu hristiyan kişiliğin mezarının yanı başında yükselen ve ilk inşa evresinin MS 638 tarihine kadar dayandığı düşünülen cami hala onun adıyla yaşar (Türk 2012: 85).

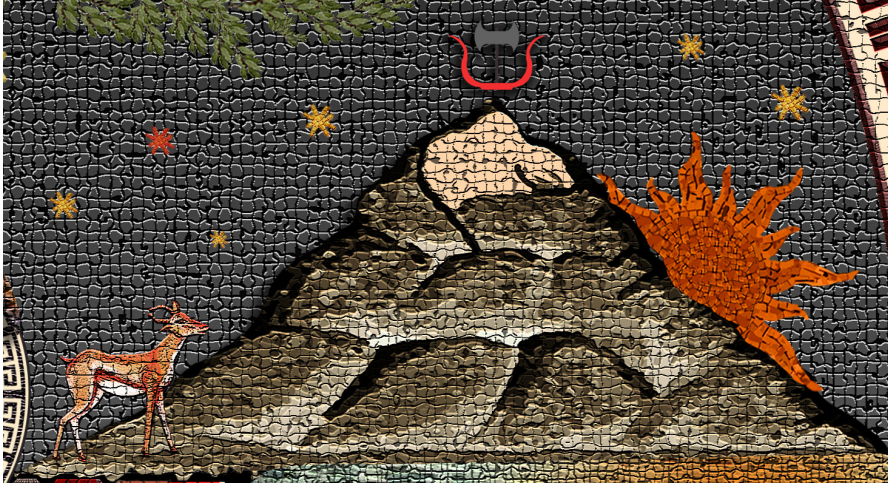
Tasarımda Habib-i Neccar Dağı, karakteristik biçim özellikleriyle tasvir edilir

4 Kur’an-ı Kerim’de Yasin Suresi 13 ile 27. ayetleri arasında ismi anılmadan bahsedilen kentin, gelenek olarak Antakya olduğu kabul edilir.

(Res. 11). Görselin alt yarısında odağında kentin bulunduğu Asi Nehri ve Amik Ovası ile birlikte oluşan peyzajın arka planında yükselir. Dağın sırtı boyunca uzanarak, her iki yanda eteklerden düzlüğe doğru yönelen surlar bir yandan kendi içlerindeki devamlılıklarıyla Antik Çağ'daki güçlü yapılarına dair bir görüntü sunarken diğer yandan uçlarda eksik-bağlanmamış halleriyle şimdinin romantik manzarasını sunarlar. Dağın ortasında, tabandan yükselen mağara Hristiyan adının ilk kez yankılandığı ilk Anadolu kilisesini doğal peyzajıyla tasvir eder. Tepe noktasında Kapuçin rahipleri tarafından 19. yüzyılda mağara önüne yaptırılan taş fasadın yuvarlak penceresini gösteren bir tasvir (Res: 12) yer alır: Tanrı'nın tecelli ettiği bir çerçeve olarak sembolleştirilmiştir.

### Hazzi / Sapan-Zaphon Dağı / Casios-Casius Dağı / Cebel Akra / Kılıç Dağı / Kel Dağı - Boğa Boynuzları ve Labrys:

Sahnenin üst yarısında, sağda Kel Dağ tasvir edilmiştir (Res. 13). Doruğunda kırmızı boğa boynuzları arasında çift ağızlı balta bulunur. Dağın arkasından kızıl bir güneş doğmakta ve bir ceylan (Gazella Gazella) dağın eteklerinden doruğa doğru bakmaktadır.



Resim 13  
Hazzi / Sapan-Zaphon Dağı / Casios-Casius Dağı / Cebel Akra / Kılıç Dağı / Kel Dağı - Boğa Boynuzları ve Labrys.

Keldağ Hatay'ın Akdeniz sahilinin doğu ucunda, Asi deltasına, denize ve ovaya egemen sönmüş bir volkanik dağdır. 1730 metreye ulaşan doruğunun sivri morfolojik yapısı nedeniyle günümüzde Kılıç Dağı olarak da adlandırılır. Antik Yakın Doğu'nun göklere değen bu kutsal zirvesi Bronz Çağ'da Hurri Fırtına Tanrısı Teşup'un evidir (Schwemer 2008). Hurriler tarafından Hazzi olarak isimlendirilen dağın eril tanrısal güç ile aynı isimde algılanışı Hitit zamanında da sürer. Geç Bronz Çağ'da güneyindeki Ugarit limanında "Sapanu" olarak bilinir ve Ba'al adıyla yine bir fırtına tanrısının tahtı olarak görülür. Mezopotamya ve Kıbrıs halklarınca kıyıda yüce yükselişiyle bir nirengi olarak izlenen (Lane Fox 2009: 243-258) bu dağ doruğu, etrafına topladığı bulutların denizde yarattığı fırtınalar ile özellikle antik denizciler için adına kurbanlar sunulan kutsal bir seyir işaretidir. Kıyıda İÖ 8. yüzyıl yerleşimi "Al-Mina" zamanında yerli ismi Hazzi'den türemiş görünen Kasios adıyla anılır. Hellenistik Dönem'de I. Seleukos Nikator (İÖ 301-281), İÖ 300'de krallığının Akdeniz'deki ilk başkenti Seleukia Pieria'yı kurmadan önce kentin esenliğini dağa adadığı bir kurbanla, o dönemde adı Zeus Kasios (Şahin 2001: 70-73) olan tanrısal güce bağlar. İS 2. yüzyılda Roma imparatorları Traian ve Hadrian yine bu tanrı dağa kurban sunarlar. İS 114-115'de Antiocheia'yı yıkan bir depremden kurtulan İmparator Traian bu kaderi, dağın tanrısı Zeus Kasios'la ilişkilendirerek o günün anısına, üzerinde baitylos –kutsal kaya- tasviri bulunan sikkeler bastırır (Cohen 2006:

134). Hristiyanlık döneminde dağın kutsal geçmişi Aziz Barlaam manastırıyla (İS 6.-10. yüzyıl) tezahür eder (Djobadze 1986).

Antik Çağ'da yüce dağlar tanrının kendisi olarak görülür; bir baba tanrı ile ilişkilendirilir (Çevik 2007: 176-193). Eril baş tanruların karşı konulmaz gücü çoğu kez boğada algılanır. Zira boğa üreme, güç ve yönetim erkini temsil eder (Gardin-Olorenshaw 2014: 118-120). Çatalhöyük gibi Neolitik bir merkezde aşkın boyutlarıyla duvar resimlerinde ya da boynuzlarıyla duvar plastiğinde (Hodder 2017: 137 vdd.), insan yaşamında önemli bir gücün yansıması olarak belirir. Tunç Çağı Anadolu'sunda ise tanrısal gücün kurumsallaştığı merkezlerde siyasal otorite meşruiyetini tanrısal güce bağlar. Tanrısal otoritenin en erken sembollerinden biri, Amik Ovası'nın Mukiş Krallık başkenti Alalakh'taki sarayın, olasılıkla kült amaçlı kullanılan bir odasında karşımıza çıkar. Burada bir duvar üzerinde fresko olarak işlenmiş boğa boynuzlarına (Woolley 1955: 231 pl. XXXVIII) çift ağızlı bir balta (Labrys) (Yener 2005b: 198) sembolü eşlik eder.

Tasarımda, karakteristik morfolojik özellikleriyle tasvir edilen Kel Dağ, Akdeniz ve kent peyzajının arkasında yükselen, coğrafyadaki gerçek konumuyla gösterilir. Modern adının esinleyicisi olan kıraç doruğu, tasarımın genel renk kullanımı içerisinde yarattığı kontrast ile ön plana çıkar. Dağın kadim kutsallığı, Orta Tunç Çağı Alalakh resim sanatına ait boğa boynuzları arasındaki çift ağızlı balta sembolü ile anlatılır. Dağın arkasından doğmakta olan güneş, doğunun bilgisini temsil eder. Hatay coğrafyasının da mekan oluşturduğu antik doğu kültürlerinin birçok ilki gerçekleştirdiği ve bilginin buradan batıya yayılarak modern medeniyet değerlerine temel oluşturduğu gerçeği doğan güneşle sembolize edilir. Hatay faunasının efsanelere konu olmuş önemli türlerinden biri olan *Gazella gazella* türü bir ceylan, dağın kıyısında doruğa doğru yönelmiş halde tasvir edilir. Türkiye'de yalnızca Hatay topraklarında özgürce yaşamlarını sürdüren bu hayvanlar, onları katledenlerin amansız bir hastalığa yakalanacaklarına dair eski bir halk inancının koruyuculuğundadır (Dolapçioğlu 2017: 52-56). Bu esinle *Gazella gazella*, Expo 2021 Hatay'ın resmi maskotu olarak belirlenmiştir.

### Antiocheia'dan Hatay'a Kent

Sahnenin alt yarısında, Asi Nehri, Amik Ovası ve Akdeniz tarafından çevrelenen çanak formu merkez alanda kent peyzajı yer alır (Res. 14). Kent sol yanda bir su kemeri (Aquaduktus) ve sağ yanda deniz dalgalarıyla sınırlanır. Ortada kemerli bir taç kapı bulunmakta ve onun üzerinden bir korint sütunu yükselmektedir. Sütun başlığının sol yanında siyah ve sağ yanında beyaz olmak üzere şahlanmış birer at tasviri bulunur (Res. 15).

Antakya'lı tarihçi Libanius, sonradan Antiocheia adıyla kurulacak kentin bulunduğu alanda, Hellenistik öncesinde İone (Iopolis), Bottia, Herakleia ve Kasiotis adında dört yerleşim bulunduğundan bahseder (Downey 1961: 46-53). İÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in, doğu seferi sırasında bugün Hatay'ın Erzin ve Payas ilçeleri arasında gerçekleşen İssos Savaşı (İÖ 333) ile Pers Kralı III. Darius'a karşı kazandığı zafer (Droysen 2020: 237-254), bu toprakların Hellenistik kültürle buluşmasına yol açar ve ilk Hellenistik kentleşme faaliyeti “Antigoneia” ismiyle İÖ 306 yılında Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos I. Monophtalmos (İÖ 382-301) tarafından gerçekleştirilir. Bugün kesin konumu tespit edilememiş olmakla birlikte Antakya yakınlarında olduğu düşünülen (Downey 1961: 60 vd.) bu yerleşim Ipsos Savaşı (İÖ 301) sonrasında statüsünü kaybetmiş görünmektedir. Öyle ki I. Seleukos Nikator (İÖ 301-281) bu savaşta elde ettiği zafer sonrasında bölge üzerindeki hakimiyetini, önce



Resim 14  
Antiokheia'dan Hatay'a Kent.



Resim 15  
Boukephalos ve Beyaz Kısarak.

Akdeniz kıyısında kurduğu ilk başkenti Seleukia Pieria (Günümüzde Samandağ ilçesi sınırlarında) ve hemen sonra daha stratejik bir alanda kurduğu yeni başkent Antiocheia ile sağlamıştır (Downey 1961: 54).

Bu dönemle birlikte "Antiokheia Ad Orontem" (Strab. XVI), olarak da anılan kent, daha önce Antigoneia'da yerleşik Girit, Kıbrıs, Atina ve Makedonlardan oluşan topluluklarla birlikte aralarında yahudilerin de bulunduğu yerli halktan oluşan kozmopolit bir nüfusu (Le Camus 1890) bir araya getirdi. İlk planlanma ve inşasında Attaeus, Perittas ve Anaxicrates ve özellikle şehir surlarında Xenarius isimli kişilerin görev aldığı (Downey 1963: 70), kentin Hellenistik bir yerleşim görüntüsüne dönüşümünde hippodamik sistem temel alınmıştır. Silpius ve Staurin dağları (Habib-i Neccar Dağı'nın güney ve kuzey kısmı) ile Orontes (Asi Nehri) Nehri arasındaki alan boyunca uzanan yerleşim, bir duvar sistemi ile birbirinden izole dört birime ayrılmıştı (Strab. XVI.2.4-5.) ve yaklaşık olarak kuzey-güney yönelimli bir ana cadde ile ona dik uzanan sokaklar arasında kalan insulalar ile planlanmıştı (Demir 2016: 12). Kentin surları düzlükte Asi Nehri'ne dayanmakta ve her iki taraftan dağ sırtlarına doğru ilerleyerek iskan edilmemiş

geniş bir araziye de çevreleyerek kenti kuşatmaktaydı. Hellenistik kentin şekillenmesi 150 yılı aşkın bir süre devam eder (Le Camus 1890; Najbjerg - Moss 2014: 27); geleneksel olarak İÖ 3. yüzyılın başında I. Seleukos Nikator ile başlayan Hellenistik yapılaşma, Antiochos IV. Epiphanes (İÖ 175-164)'in kendi adıyla kurduğu yeni bir yerleşim birimi olan Epiphaneia ile sonlanır.

Coğrafik konumunun sağladığı stratejik avantaj ve Hellenistik Dönem krallarının yatırımlarıyla önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline gelen Antiocheia, İÖ 64'de Roma Cumhuriyeti'nin egemenliği altına girer. Bu dönemde metropolis ünvanı taşıyan yerleşim, Roma hakimiyeti boyunca buna mukabil görkemde bir kentleşme gösterir. Kent, su kemerleri, köprüler, kent kapıları, sütunlu cadde, agora, forum, meclis binası, hamamlar, tiyatrolar, amphitiyatro, hipodrom gibi kamu yapıları ile tapınak ve saray gibi pek çok sakral-sepukral ve profan yapı ile donatılmış, meşhur mozaikli konutlar Antiocheia çevresinde; Daphne ve Seleukia Pieria'da inşa edilmiştir. İmparator Augustus Dönemi'nde (İÖ 23 - İS 14) Roma ve Alexandria'dan sonra üçüncü büyük kent statüsüne erişen yerleşimde, İmparator Traianus (İS 98-117) ve ardılı İmparator Hadrianus (İS 117-138) tarafından su kemerleri (Aquaduktus) ve rezervuar inşa ettirilmiştir (Downey 1961: 223; Yamaç 2010); Antoninus Pius (İS 138-161) bir sütunlu caddeyi granitle kaplatmıştır (Downey 1961: 224). İS 2. yüzyılın sonunda Olimpik müsabakalar için çeşitli yapılar inşa edilmiştir (Downey 1961: 230). Yıkıcı deprem ve işgal hareketlerinden zarar görmesine rağmen yeni inşa faaliyetleriyle önemini koruyan kent, İmparator Diokletianus Dönemi'nde (İS 284-305) tekrar ihtişamına kavuşmuş, bu evrede Ada mevkiinde bulunan hipodromun yanına büyük bir saray inşa edilmiştir (Demir 1996: 49).

Geç Antik Çağ'a gelindiğinde Antakya doğumlu Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus, kenti “Antiocheia Orientis Apicem Pulcrum” (Amm. XXII. 9, 4) “Doğunun Kraliçesi” olarak tanımlar. Roma'nın İS 395'te ikiye ayrılması ardından, Doğu Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın devlet dini olarak kabulüne kadar bu inancın gelişmesi ve yayılımında kritik rolü olan Antiocheia'nın zamanın antik coğrafyası içerisindeki tanınırlığı ve önemi oldukça artmıştır. İS 4. yüzyılda Suriye Eyaleti'nin başkenti olarak bir patriklik merkezidir ve doğunun en önemli ticari ve eğitim merkezi haline gelmiştir. Bu süreçte kente yeni yapılar eklenmiş, İmparator Constantin Dönemi'nde (İS 306 - 337) ahşap kubbesinin altınla kaplı olmasından dolayı Domus Aurea ismi verilen sekizgen planlı, iki katlı bir kilise inşa edilmiştir (Demir 1996: 49). Kentin yüksek entelektüel seviyesi akademik eğitim veren kurumların varlığından anlaşılır. Antiocheialı ünlü hatip Libanius'un (İS 314 - 393) agorada kiraladığı bir dükkanda ve daha sonra Antiochus adı verilen şehir meclisinde dersler verdiği bilinmektedir (Sayar - Önder 2014: 121 vd.). İS 365 yılında yaşanan deprem sonrasında, İmparator Valens (İS 364 - 378) adına sütunlu caddelerin kesişme noktasına bir forum ve hipodrom yakınında bir hamam inşa edilir (Demir 1996: 50). İmparator I. Theodosius döneminde (İS 379-395) kentin yerleşim alanı genişlemiş; bu dönemde Orontes (Asi Nehri) üzerindeki adayı kente bağlayan köprü büyütülerek üzeri kapatılmış ve çeşitli spor alanları (plethrion) yeniden planlanmıştır. Daphne'de (Defne) bir saray inşa edilmiş ve yasaklanan pagan tapınaklarının yapı taşları, köprüler; su kemerleri; yollar gibi şehrin kamu yapılarının onarımları için kullanılmıştır (Demir 1996: 50).

İmparator II. Theodosius döneminde (İS 408-450) Antiocheia yeni bir imar sürecine girer. Şehrin içinden Daphne'ye giden yol üzerinde “Altın Kapı” yanı sıra St. İgnatius Kilisesi ile çeşitli bazilika ve stoalar inşa edilmiştir (Demir 1996: 50). Bu dönemin kentsel hayatına ilişkin önemli bilgi sunabilecek bir

konut mozaiği, Antiocheia yakınlarındaki Daphne (Defne) yerleşiminde ortaya çıkarılmıştır. Yakto Mozaiği olarak anılan ve İS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen eserin “Megalopsychia” panelinin dış bordürü çeşitli yapılar ve insanların tasvir edildiği bir kent peyzajı ile süslenmiştir (Lassus 1932: 115-156).

Bölgede çeşitli felaketlerin ardı ardına yaşandığı İS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyılın ilk yarısı arasında geçen süreçte özellikle Antiokheia yanı sıra Daphne ve Seleukia Pieria yeniden iskan için yapı onarımlarına odaklanan yoğun faaliyetlere sahne olur. İmparator Leo (İS 457-475) ve İmparator I. Justinus (İS 518-527)'in maddi yardımıyla bulunduğu bu çabalara rağmen, Orontes üzerindeki ada yerleşimi gibi kentin bazı bölgeleri eski önemini yitirdi (Demir 1996: 51). Doğal felaketler yanı sıra İS 540 yılında yaşanan Pers istilası (Downey 1961: 503-571; Demir 1996: 52) gibi çatışmalar da kente zarar verdi. İstilalara karşı surların güçlendirilmesi yanı sıra, Silpius'dan (Staurin) kente doğru düzlüğe inen Parmenius (Hacı Kürüş Deresi) deresi üzerinde bugün Demir Kapı olarak adlandırılan sur bölümünün –su bendi- inşası gibi (Demir 1996: 4) imar faaliyetleri bu dönemde tekrar yoğunlaşmıştır. Kent için yıkıcı ve halkı için oldukça sıkıntılı geçen bu süreçte, Hristiyan dünyasının en önemli simge yapılarından biri bugün Samandağ yakınlarındaki bir tepe üzerinde inşa edilmeye başlandı. Stylitlerin temsilcisi (Genç) Aziz Symeon tarafından, kendisinin “Harika Dağ” olarak adlandırdığı bir dağ sırtında MS 540'dan hemen sonra yaptırılmaya başlanan bu dini kompleksin (Henry 2015) merkezindeki sekizgen planlı bir mekanın ortasından, bugün yalnızca ana kayadan kaidesi korunmuş bir aziz sütunu yükselmekteydi.

İS 7. yüzyıldaki Arap akınları sonucunda kent Ebu Ubeyde bin Cerrah tarafından ele geçirilir (MS 638). Yaklaşık 300 yıl süren Müslüman idaresi sırasında ardından İmparator II. Nikephoros Phokas döneminde Bizans egemenliği (İS 968) altına girer. Her iki dönemde şehrin savunma sistemi yeni eklemeler yapılarak güçlendirilir (Demir 1996: 57). Bu dönemle birlikte şehrin ızgara biçimli yerleşim planı değişime uğramaya başlar (Topçu 2003: 40 vd.).

11. yüzyılda Selçukluların Anadolu topraklarındaki etkin faaliyetleri sırasında Selçuklu beyleri Antakya'ya birçok akın düzenleyerek kısa aralıklarla şehre hakim olmuşlardır. İS 1084'de Süleyman Şah tarafından fethedilen kentin en büyük kilisesi Mar Cassianus camiye çevrilirken, Hristiyan nüfusun ibadetleri için Meryem Ana ve St. George kiliseleri inşa edilmiştir. Antakya 1098'de Haçlılar'ın eline geçer (Demir 1996: 70). Haçlı Prensligi döneminde (Bahadır 2017) kent dokusu hakkında yalnızca St. Jean Kilisesi, pazar yeri, çeşme ve evler gibi Cenevizliler için özel olarak sunulan yapıların varlığından bahsedilmiştir (Demir 1996: 76).

Yaklaşık yüzyetmiş yıl süren Haçlı Prensligi hakimiyetinin, 1268'de Memlük Sultanı Zahir Baybars (1260-1277) tarafından sonlandırılmasıyla Antakya tekrar İslam egemenliği altına girmiştir (Demir 1996: 79). Antik Çağ'daki bir pagan tapınağı üzerinde yükselen kilisenin yerine (Demir 1996: 80) ilk olarak Ebu Ubeyde bin Cerrah tarafından İS 7. yüzyılda yaptırıldığı belirtilen (Şancı 2006: 17 vd.) Habib-i Neccar Cami'nin, yapı üzerindeki bir kitabeye dayanılarak Memlüklüler döneminde yeniden inşa edildiği iddia edilmektedir (Şancı 2006: 16, 18 dn. 60). Antakya Ulu Cami'nin ise Osmanlılar Dönemi'nde bir çok kez onarılarak yenilediği tarihsel olarak bilinmekle birlikte ilk olarak Sultan Baybars tarafından 13. yüzyılda inşa edildiği önerilmektedir (Şancı 2006: 42 vdd.).

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mısır seferiyle Antakya'daki Memlük

hakimiyetine son (1516-17) vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimindeki 400 yıla yakın bir sürede Antakya, idari açıdan önce bağımsız daha sonra Şam Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak ve 1523 yılından itibaren Halep Sancağına bağlı bir yerleşim statüsündeydi (Gündüz 2009: 191). Bu dönem boyunca çeşitli imar faaliyetleri ile kentsel dokusu değişen (Gündüz 2009: 213-223) yerleşimde bazı kamu ve sivil yapılar, Antik Çağ ve Orta Çağ binalarından devşirilen malzemeler ile inşa edilmiştir (Topçu 2003: 47). Tanzimat Dönemi'nin (1839-1876) Osmanlı hayatına getirdiği değişimler Antakya'nın kentleşmesinde de etkili olur; hükümet konağının inşa edilmesi ve ona yönelen - Saray Caddesi- yolun genişletilerek çeşitli ticarethanelerle donatılması bu döneme denk gelir (Demir 1996: 91). 19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın hizmete açılması ve ardından Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasıyla (1903-1930) Orta Doğu ile Anadolu arasında yeni bir ticaret rotası oluşması, Antakya'nın Mezopotamya'dan Akdeniz'e uzanan ticaretin kavşak noktasındaki konumundan ileri gelen tarihsel önemini giderek yitirmesine yol açmıştır (Demir 1996: 86, 96). I. Dünya Savaşı sonunda Antakya'yı işgal eden ve Ankara antlaşması ile İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Altınözü ve Samandağ'ı içine alacak biçimde kentin yönetimini ele geçiren Fransızlara karşı, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verilen siyasi ve askeri mücadele, kentin 1938 yılında önce Hatay Devleti adıyla bağımsızlığını kazanması ve nihayetinde (23 Haziran – 23 Temmuz) 1939'da bir vilayet olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmasıyla zaferle sonuçlandı (Hatipoğlu 2013: 309-392).

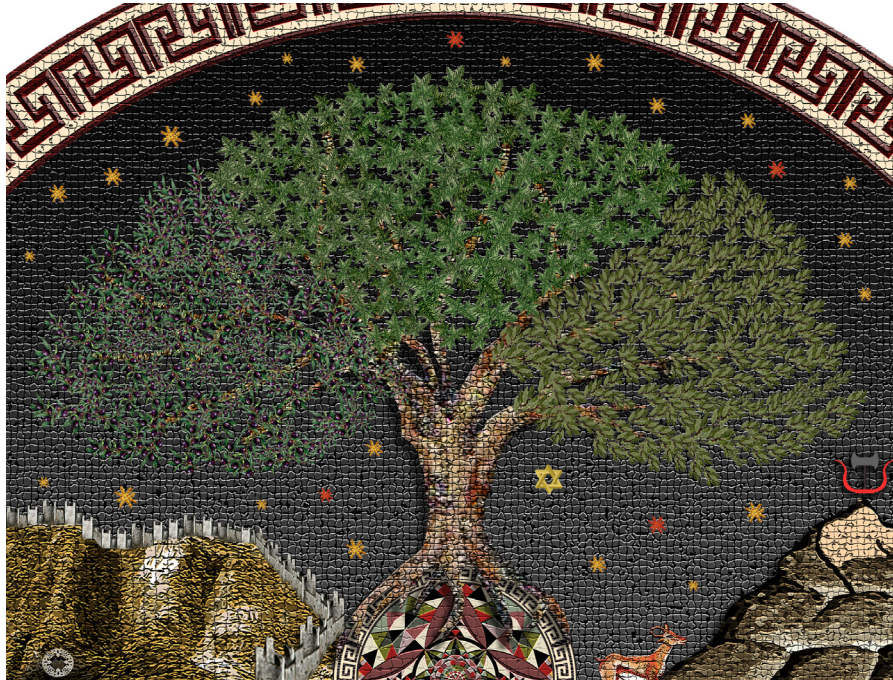
Tasarım, Antakya'nın yaklaşık 2300 yıllık bu kentsel serüvenini kompozisyonun orta aksındaki çanakta konu eder (Res. 14). Bu alanı bir tarafıyla, bugün kent merkezinde ve yakın çevresinde kalıntıları görülebilen az sayıdaki antik yapıdan biri olan su kanallarının kentin varlığı için önemini temsil eden bir Aquaduktus sınırlar. Diğer tarafta ise kentin zenginliği ve refahını sağlayan Akdeniz bereketi dalgalarıyla kente dokunur. Yerleşimin bu hayati unsurları, her iki yandan birer yay çizerek aşağıya uzanır ve taştan bir kapıya bağlanır. Bu abidevi kapı, Antakya Ulu Cami'nin avlusuna batıdan (Asi Nehri tarafından) giriş sağlayan kemerli taç kapıdan esin alır ve hemen üzerinde yükselen tek bir sütun ile birlikte medeni bir yerleşimin girişini simgeler. Merkezde, arka plandaki kent peyzajının dikey simetrik aksında yükselen sütun, temelde devleti; kenti, onun gücünü ve bekasını sembolize eder. Sütunun temsil ettiği teknik ve estetik bilgideki mükemmellik (Gardin - Oleranshaw 2014: 561) böylelikle kentle ilişkilendirilir. Kent tarihi açısından taşıdığı özel anlam ise Antakya'da Aziz Symeon (Genç) ile simgeleşen, bir sütun tepesinde dünyevi zevklerden uzak, çileci bir yaşam anlayışına dayanan stylit ritüelinin ikonik bir belirteci olarak kent kültürünün eşsiz yanlarından birini temsil etmesidir. Bu geometrik çerçeve antik ve modern dokuyu harmanlayan kentsel bir peyzaj tasviriyle bütünleşir. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilere dayanarak kent tarihindeki varlıkları ve mimarileri hakkında bilgi sahibi olduğumuz hipodrom, tiyatro, amphi-tiyatrodan oluşan kamu yapıları; Samandağ, Seleukia Piera nekropolünde bulunan seçkin bir kaya mezarı (Beşikli Mağara) yanı sıra Defne'de gün yüzüne çıkarılan Yakto Mozaïği'nde tasvir edilen binalardan (Cimok 2000: 245, 254-275) ilham alarak tasarlanan kentin antik mimari stoğu, bugün modern Antakya'nın “Dağ Mahallesi” olarak adlandırılan merkez yerleşim biriminin Habib-i Neccar Dağı eteklerine teraslar halinde üst üste yayılışıyla oluşan panoramik manzarasına atfen benzer bir dokuyla düzenlenmiştir.

Binlerce yıldır kendine özgü kültür çeşitliliğini ortak bir varoluşla sunan bu kentin, Antiocheia adıyla ilk kuruluşuna doğrudan etki eden ve daha da önemlisi “Doğu ve Batı”nın tarihsel mücadelesinde en önemli iddia alanlarından biri

olarak Hatay'da tarihe geçen İssos Savaşı (İÖ 333) ve bu savaşta Büyük İskender'in Pers Kralı III. Darius'a karşı elde ettiği üstünlük (Droysen 2020: 237-254), sütunun her iki yanında birbirine dönük durumda şahlanmış at figürleri ile anlatılır (Res. 15). Büyük İskender'in Boukephalos isimli atına (Winkes 2000: 101-107) atfen siyah donda tasvir edilmiş at, zaferi temsilen bir toynağıyla sütun başlığına dokunurken karşısında, Kral III. Darius'un savaş alanını terk ederken son anda bindiği yeni doğum yapmış beyaz bir kısağa (Bosworth 2005: 83) gönderme yapan şahlanmış diğer at, başlığa dokunmayan eğik durumdaki toynaklarıyla savaşın yenilen tarafını sembolize etmektedir.

### Hayat Ağacı – Zeytin, Çınar, Daphne / Defne

Sahnenin üst yarısında, “barış tondosu”ndan köklenen ulu bir gövdeden, gök kubbede taçlanan üç ağaç türü tasvir edilir. Ortada çınar, solda zeytin ve sağda defne ağaçlarının yeşil yapraklı dallarından oluşan taç geniş bir yay çizerek gök yüzünü kaplar (Res. 16).



Resim 16  
Hayat Ağacı – Zeytin, Çınar, Daphne / Defne.

Varoluş bilgisinin doğaya atfedildiği antik kültürlerde ağaç, yaşama dair kutsal bir simge olarak görülür. Ağaç, hayatın; zamanla ilişkili olarak sonsuz gelişimin, mevsimlerle ilişkili olarak yaşamın döngüsel yenilenmesinin (Belli 1982: 237), fiziksel olarak yer ve gök arasındaki bağın, tanrı ve insan arasındaki ilişkinin (Elliade 2020: 328 vd.), kozmosun (Elliade 2020: 295 vd., 299 vdd., 309, 349 vdd.) sembolüdür. Bu bağlamlarda kazandığı kutsallık tanrının yeryüzündeki yansıması olarak görülmesine; yaşam ve ölümsüzlüğün tanrı-ağaçta odaklandığı düşüncesine yol açar (Elliade 2020: 308-312, 313-316 ). “Hayat Ağacı” olarak kavramlaştırılan çeşitli ağaç tasvirleri, Anadolu ve Yakın Doğu kültürlerinde henüz protohistoryadan itibaren kullanılmıştır. İlk imgelerinden biri Kahramanmaraş yakınlarındaki Domuztepe höyüğünden ele geçen Geç Neolitik Dönem seramikler üzerinde karşımıza çıkar (Tekin 2017: 48, 49; Tekin 2020: 679-685). Doğanın yaygın güçleri ile ilişkili betimleri Mezopotamya’da İÖ 4. bine (Özkaya 1996: 3-11) ve Anadolu’da İÖ 3. bine dayanır: Aşağı Mezopotamya’da Sümer, Akkad, Assur, Babil sanatında sıkça kullanılırken, Assur ve Hurri kökenli olarak (Çevik 1999: 335-367) Anadolu’da Hitit, Urartu, Frig kültürlerinde (Öztürk Ateş 2012: 25-52) yer bulur. Hayat



ağacı ile sembolleşen biteyin ölümsüzlükle ilgili gücüne dair ilk yazılı değiniler Sümer Gılgamış Destanı’nda geçer (Sandars 2003; Öztürk Ateş 2012: 25-26). Hitit metinlerinde sınırsız ve geniş yapraklanan, sonsuz yaşamla ilişkili bir ağaç olarak adı *GIŞeya* ya da *GIŞeia*’dır (Puhvel 1984: 253-257). Urartu ölü kültü törenlerinde hayat ağacı, tanrısal bir canlılık, yeniden doğuş istemi için ölü tapınağında fiziksel olarak kullanılır (Çevik 1999: 335-367). Frigler’de doğanın döngüsel ilerlemesinin sembolü olarak Attis ile kişileştirilerek saygı görür (Özkaya 1996: 8-11). Ağaç örgesi, antik mitolojide tanrı ve tanrıçalarla ilişkili olarak sıkça yer bulur: Gök; su; yerle bağıntılı tanrı Zeus’un kutsal ağacı bir meşe (Elliade 2020: 309), Apollon’un defne, Artemis’in defne ile birlikte servi, Athena’nın zeytin, Aphrodite’nin mersindir (Smardz 1979: 12, 22 vd.; Hamilton 2003: 14, 16-19) ve asma, elma, çam ve incir Dionysos ile ilişkilidir (Smardz 1979: 11). Roma’da dökülmeyen yapraklara sahip ağaçlar hayatın devamlılığını temsil eder.

Varlık ve yaşam olgusunun anlamlandırılmasına dair alegoriler için önemli bir sembol olarak kullanılan ağaçlar, geniş bir antik kültür dünyasından etki alan ve kültür üreterek etki eden bir kent olarak Hatay’ın tarihsel kültür coğrafyası içinde de zamana karşı direnen anlam temelleriyle toplum bilincinde yer tutar. Zira halklar ekonomik olarak çevredeki doğal kaynaklara bağımlıdır ve daha önce önemine değinildiği gibi bu coğrafyanın zengin suları insanı için gerekli toprak verimliliğini sağlar. Böylelikle verimliliğe yani yaşama hizmet eden sular yanı sıra ağaçlar gibi doğal oluşumlar zamanın kültürel gelenekleri çerçevesinde anlatılarla kimlik kazandırılarak kutsallaştırılır, anıtsallaştırılır.

Bu bağlamda çınar, defne ve zeytin ağaçları kentin efsanelerine konu olan doğal kültür varlıkları olarak önem arz etmeleriyle tasarımda yer alır. Bugün Samandağ ilçesinde, Musa Dağı’nın eteklerindeki Hıdırbey köyünde bulunan ulu bir çınar (*Platanus orientalis*)<sup>5</sup> Büyük İskender’den İlyas’a, Mar Corcus (St. George)’dan İlyas, Hızır, Hıdır ve Musa’ya uzanan bir inanç ortaklığının iç içe geçmiş renkli anlatılarının<sup>6</sup> (Eraslan 2019: 71-94; Kreinath 2020: 229) kutsal bir motifi, Ab-ı Hayat (Yaşam Suyu) kaynağının (Kreinath 2020: 228-230) yanı başında ondan beslenen bir hayat ağacı olarak, 2000 yılı geçkin olduğuna inanılan yaşıyla göklere yükselmekte ve her dini inanca mensup Hataylı, yaşamında kutsamaya gerek duyduğu anları hala onun gölgesinde gerçekleştirdiği ritüeller yoluyla edinmektedir.

Ağaçlar kentin kuruluş mitlerinde de rol oynar. I. Seleukos Nikator (İÖ 301-281) İpsos savaşında elde ettiği zaferin ardından önce Akdeniz kıyısında Seleukia Pieria (Günümüzde Samandağ ilçesi sınırlarında) ile hemen ardından Zeus’a adadığı Antiocheia’ı kurmuş, sonrasında başkentin yanı başında Daphne olarak adlandırılacak yeni bir kenar yerleşimin çekirdeğini oluşturacak defne ağaçlarından oluşan bir koruluğu, soyunun tanrısal babası, ocağının koruyucu tanrısı olarak gördüğü Apollon’a adadığı bir tapınak ile kutsallaştırarak düzenlemiştir. I. Seleukos bu bölgenin, Apollon’un tutkuyla peşinden koşmasına rağmen ona karşılık vermeyen Daphne isimli bir nymphenin bu durumdan kurtulmak için tanrılara dua ederek bir ağaca dönüşmesini<sup>7</sup> (Libanius 11.94) konu eden ünlü

5 Söz konusu ağaç bir “Doğu Çınarı”dır, (*Platanus Orientalis*). Gövde Çapı: 7,5 m; Tepe Çapı: 35 m; Boyu: 17 m, bk. <https://www.anitagaclar.gov.tr/detail/dogu-cinari-platanus-orientalis/84> (Erişim Tarihi: 14.01.2022).

6 Bu konudaki söylenceler genel olarak söz konusu çınarın Mar Corcus (St. Georges)’un kaynak civarında bulunan bir ejderhayı öldürdüğü mızraktan ya da Ab-ı hayat suyunun yanı başında Hz. Musa’nın yere sapladığı açısından sürgün verdiğiğine işaret eder.

7 Geç antik dönem yazarları Libanius ve Sozomen, Apollon’un belirteçlerinden biri olan defne tacının ona bu olay neticesinde miras kaldığını belirtir.

mitin geçtiği yer olduğuna inanmaktaydı. Öyle ki Antiocheialı Libanius (İS 4. yy)'un aktardığına (Downey 1959: 663–664) göre atı ve köpekleriyle birlikte ava çıkan I. Seleukos, daha sonra Daphne olarak adlandırılacak bu alanda bir ağaçla karşılaşır. Atı birden durarak toynağıyla yere vurur ve –Tanrı Apollon'un belirteci olarak üzerinde “Phoebus” yazılı- altın bir ok ucu belirir. I. Seleukos ok ucunu eline aldığı sırada yerden çıkarak ona yaklaşan bir yılan ona hafifçe bakar ve daha sonra gözden kaybolur. Bugün bölge halkı bu efsaneyi hala dillendirerek (Reyhanoğlu - Özcan 2021) bölgeyi Defne ismiyle adlandırır ve yaygın defne ağacı korulukları –ticari olarak da sunulan yağ, sabun gibi ürünlerin hammadde kaynağı olan- ekonomik değeriyle de Hatay halkının yaşamında önemli yerini korumaktadır.

Hatay'ın bir parçası olduğu Doğu Akdeniz, doğal bitki örtüsünün yaygın türlerinden biri olarak zeytin ağacına – özellikle yabani zeytin (*Olea europaea oleaster*) için yaklaşık Pleistosen Çağ'a uzanan bir zamandan bu yana- ev sahipliği yapar ve araştırmalar genel olarak ilk kez Kalkolitik Dönem içleri ile erken Bronz (Tunç) Çağı arasındaki zamanda bu coğrafyada – özellikle Levant'ta- ehlileştirildiğini (*Olea europaea sativa*) gösterir (Salavert 2008: 17)<sup>8</sup>. Zeytin yetiştiriciliğine dair bu erken kanıtlar Hatay'ın tarihsel coğrafyası içerisinde de karşılığını bulur. Amik Ovası'ndaki Aççana Höyük'te bulunan Bronz (Tunç) Çağı yerleşimi Alalakh'ın özellikle Orta Tunç Çağı'na tarihlenen VII. tabaka ve yanı sıra Geç Tunç Çağı IV. tabakaya tarihlenen yazıtları, bölgedeki bazı yerleşimlerin de içinde yer aldığı uzmanlaşmış bir zeytin ve zeytin yağı üretim faaliyetlerine dair – özellikle vergilendirmeye dayanan- merkezi bir mali idari organizasyonun varlığına işaret eder (Akar - Kara 2018: 99). Öyle ki bazı bilimsel analizler, Geç Tunç Çağı'nda Alalakh merkezli Mukiş Krallığı'nın hakimiyeti altındaki topraklarda teorik bir potansiyel olarak yıllık 1.269.000 litre zeytinyağı üretilebileceğini ortaya koymaktadır (Akar - Kara 2020: 81). Bölgede sürdürülen arkeolojik araştırmaların odaklandığı zaman ve alanlar paralelinde ortaya koyduğu bulgular, Roma Dönemi'nde Antiocheia kenti ve çevre yerleşimlerinde zeytincilik ve zeytinyağı üretiminin (Pamir 2010) yaygın bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir. Zira Antiocheialı Libanius (İS 4. yy) kentin bereketli topraklarında, Athena'nın çiçek açan zeytin ağaçlarından bahsederek, bunlardan elde edilen zeytinyağının tüm dünyaya gönderilen bir ihraç ürünü olduğunu aktarır (Libanius XI. 20.). Bugün kentin güney, kuzey ve doğusunda büyük ölçüde Altınözü ilçesi ile Yayladağı ve Samandağ ilçelerindeki kalker masif platonun tepe yamaçlarını kaplayan geniş alanlarında zeytin ağacı yetiştirilmeye devam edilmekte, elde edilen hasat kent gastronomisine ve ekonomisine önemli katkılar sunan ürünlere dönüştürülmektedir. Antik dönemden günümüze Hatay toprağındaki halkların esenliğine katkısı ve yüksek refahına etkisi, zeytin ağacının neden evrensel olarak barış, zenginlik ve zaferi simgelediğine (Gardin - Olorenshaw 2014: 664) dair önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkar. Öyle ki kent merkezinin kuzeyindeki Payas ilçesinde itinayla korunarak bin yılı geçkin yaşıyla anıtlaşmış ehli bir zeytin ağacı (*Olea europaea sativa*)<sup>9</sup> bu kavramların kentin toplumsal bilincinde hala yaşatılmakta olduğunu gösterir.

Çınar, defne ve zeytin ağaçlarının Hatay için yukarıda açıklanan evrensel ve yerel bağlamlarda ortaya konulan tarihsel önemi, tasarımda ortada yer alarak tüm değerlerin bileşkesini oluşturan barış tondosuna kökleriyle sarılmış ulu

8 Ayrıca bk. aynı yerde, Yabani zeytinlerin en erken Paleolitik dönemde, günümüzden yaklaşık 19000 yıl önce kullanıldığına dair veriler bulunmaktadır.

9 Bk. <https://www.anitagaclar.gov.tr/detail/zeytin-oleae-europaea/83> (Erişim Tarihi 14.01.2022)

gövdeden, kenti saran gökkubbeye yükselerek bu topraklara canlılık veren dev bir hayat ağacı ile simgeleştirilmiştir (Res. 16). Onun ulu ve güçlü gövdesi kent insanının tarihsel varoluşuna, göğe yükselen ve onu genişçe kaplayan tacı bunun döngüsel ilerleyişine atıf yapar. Tacın ortasında yer alan doğu çınarı (*Platanus orientalis*) bir yandan bugün gölgesi altında farklı inançları kardeşçe toplayan Musa Ağacı'nı ve kadim kent kültürünü simgeler. Ağaç tacında, kent coğrafyasındaki dağılım alanlarına ve esin kaynağı olduğu efsanelerin mekanlarına atıf yaparak zeytin dalları sola ve defne dalları sağa doğru yayılır.

### Gökkubbe – 39 Yıldız - Davud Yıldızı, Hilal ve Haç

Görselin üst tarafında alacakaranlıktan dönmekte olan gece göğü yükselir (Res. 17). Sağda henüz doğmakta olan kızıl bir güneş ile beraber ağırlıkla sarı ve bir kısmı kırmızı renkte, 39 adet yıldız gökyüzüne dağılmıştır. Bunlardan biri altı (köşeli) kollu yıldızdır. Sağ üstte “azalan hilal” evresindeki -hilal biçimini almış- kırmızı ay, kırmızı bir yıldız ile birlikte tasvir edilir.

Resim 17  
Gökkubbe – 39 Yıldız.



Bilinç mirasımızda izleri bulunan “ilk(s)el” zihniyet için, gök nerede ise Tanrı oradadır<sup>10</sup> (Elliade 2020: 65.). Gökyüzünün yüksek ve sınırsız görünümü insan zihninde onun aşkın bir güç olarak kutsallaştırılmasına yol açmış, yazılı kültürler içerisinde Yakındoğu’dan Anadolu’ya ve oradan Yunanistan’a uzanan (Babil: King 1902; Hurri-Hitit: Güterbock 1948: 123-134; Anadolu-Hellen: Hes. theolog.) benzer bir kozmogoni anlatısında ona tanrısal bir anlam yüklenmiştir. Anadolu soylu (Kyme), büyük ozan Hesiodos’un (İÖ 8. yy) kozmogonisi (Hes. theolog.), evrenin oluşumunu Khaos yani boşluk-hiçlik ile başlatır. Ondan geniş göğüslü “Toprak Ana” Gaia, ardından Eros, “Aşk, arzu, cinsellik” oluşur. Daha sonra Erebus, -yer ile Hades arasındaki- “derin karanlık” ortaya çıkar ve Khaos ile birleşerek, Nyx “Gece” meydana gelir. Ancak sonra, Gaia kendine eşit, her yeri saran yıldızlı gökyüzünü, Uranos’u yaratır. Uranos aşk içinde, gece yardımıyla yeri –Gaia’yı- örter ve gök yer ile birleşir. Bir Homerik ilahide (Hom. h. XXX) anlatıldığı gibi yıldızlı cennet olarak işaret edilen gökyüzü ile toprak ananın bu kutsal evliliği, doğanın insanoğluna sunduğu bereketi; buğday dolu toprakları, tarlaları kaplayan sürüleri ve evlerdeki zenginliği getirir. Gökyüzünün fiziksel özelliklerinin manevi bir anlam olarak fizikötesi algılanışı, -üç “semavi” dinde- Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da da yer bulur. Eski Ahit’te tanrının gücü gök olaylarıyla anlatılır, Yahve’nin sesi gök gürültüsü, şimşek onun ateşidir ve

<sup>10</sup> Nerede gök, orada Tanrı” sözü Afrika’da Ewe kabilesinin bir üyesine ait duadır.

kutsamaları (Levililer 26: 3-4)<sup>11</sup> gökyüzünden kaynaklanır (Elliade 2020: 119 vd.). Katolik Hristiyan doktrininde İsa'nın krallığı ruhani nitelikte ve gökte yer alır. İsa'ya inanarak ibadet edenlerin başışlanarak ebedi kurtuluşa erişmeleri göksel seçilmişlik ile bağlantılıdır. Kur'an'da sema arzla birlikte yaratılır. Yükseklik anlamıyla ilişkilidir ve görünenin ötesinde olan yedi katmana sahiptir (Baş 2009: 453-455). İslam tanrısı Allah'ın da lütfunu ve azabını göklerden indirdiğine inanılır (Kur'an- Kerim, Zuhuruf Suresi: 11. Ayet)<sup>12</sup> (Kur'an- Kerim, Mülk Suresi 67, 17. Ayet)<sup>13</sup>.

Tasarımın ana geometrisi yıldızlı gökyüzünü, altında yer alan Hatay coğrafyası üzerinde bir kubbe şeklinde sınırlayarak onun sunduğu uygun iklim koşulları ile kentin başarılı kaderi arasında kapsayıcı bir ilişki kurar. İÖ 4. yüzyılda hatip Libanius, Antiocheia açısından bu ilişkiyi şu sözlerle dile getirir:

“(16) ...doğduğum şehirle ilgili olarak şunu söyleyebilirim ki, göğün altındaki en güzel yerin en güzel süsüdür. (19) ...bizde her şey birbirleriyle, toprakla, akarsularla, iklimin ılıman karışımıyla rekabet eder. (29) Bizimki gibi çok güzel bir ülkede mevsimler ahenkle dans eder ve uygun-suz davranarak cazibesini bozamaz. Çünkü ne kış, kıskançlıkla kendine has bir çekiciliği olduğunu iddia ederek baharın zamanına tecaviüz eder, ne de yaz aynı şekilde, ikisi arasında gelen mevsimi dışlayarak kışa uzar; her biri kendi sınırları içinde kalır ve yılı eşit bir ölçüde böler ve bir sonraki mevsim yaklaştığında yerini alır. Ve en muhteşem olan da biri aşırı soğuktan, diğeri aşırı sıcaktan dolayı bedene ızdırap veren en uç halleri bizde yumuşamış ve böylelikle daha ılıman mevsimlere benzemek isterler.” (Libanius XI.)

Göğün, kozmogonilerde zamana direnen bu evrensel anlamları, adeta tümüyle Hatay gökkubbesinde yankılanmaktadır. Öyle ki Paleolitik Dönem'de, Ali Efendi Deresi'nde ele geçen yaklaşık iki milyon yıllık geçmişe dayanan kültür malzemelerinin (Yalçınkaya vd. 2000) yaratıcılarından, Samandağ, Çevlik sahiline bakan İncili Mağara'da ortaya çıkarılan elli bin yıl öncesinin modern insanı “Homo Sapiens Çevlikiyensis”e (Bostancı 1971: 29-56) Paleolitik insanın ilk adımlarından günümüze, neredeyse kesintisiz süregelen kültür izleri bugün Hatay'da İslam Hilali, Davud Yıldızı, Hristiyanlık Haçı'nın yaydığı ışıkla birlikte parlar. Tasarımda, açık gökyüzünü bezeyen 39 yıldız göksel bir kaderin habercileridir ve kentin tarihsel olarak seçkin bir yerleşim oluşuna dolayısıyla iyi talihiine işaret ederler. Bunlar arasında tasvir edilen altı köşeli yıldız “Davud (Kalkanı) Yıldızı”dır (Zeyrek 2014). Altı kol, Yahudi kozmogonisindeki dünyanın altı günlük yaratılış sürecini ve –merkeziyle- “şabat”ı temsil eder, yahudi kimliğinin simgesidir. Onun tasarımı Hatay gökkubbesinde yer alması, Yahudiliğin, kentin kuruluşundan itibaren asli bir unsur (Kraeling 1932: 130-160; Downey 1961: 79-80) olduğuna işaret eder. Tasarımda Akdeniz'de seyir halindeki gemi serenin ucunda parıldayan Haç, İsa'nın göğe yükselişinin hazırlayıcısı, böylelikle insanlığı kurtuluşunun simgesi (Gardin - Oleranshaw 2014: 261-265) olarak Hristiyanlığı temsil eder. Onun serinle bütünleştirilerek tasvir edilmesi yeni dinin ilk zamanlarında, kendilerine yapılan zulümlere karşı inanların temkinli davranışına gönderme yapar ve kentin kıyılarına yaklaşan bir

11 “Kurallarına göre yaşar, buyruklarını dikkatle yerine getirirseniz, yağmurları zamanında yağdıracağım. Toprak ürün, ağaçlar meyve verecek.”

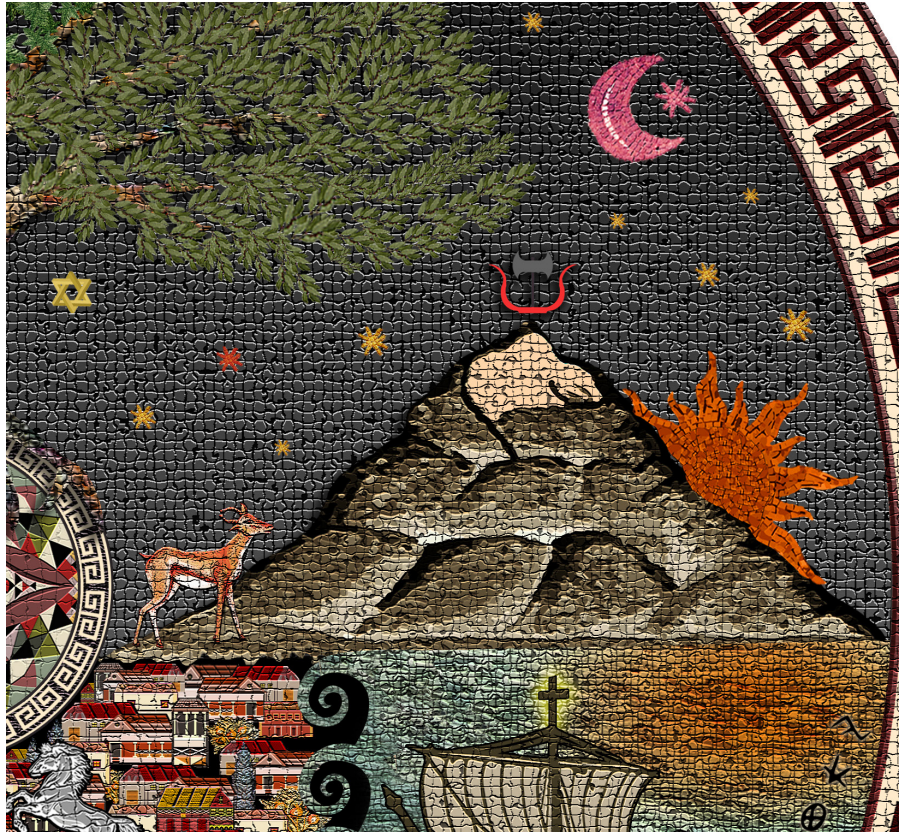
12 “O, gökten bir ölçüye göre yağmur indirendir. Biz onunla ölü araziye canlandırdık. İşte siz de böyle diriltileceksiniz.”

13 “Yoksa kudreti ve emri; gökte bulunan, yüce olan mâbûdun, size taşlar yağdıran bir rüzgâr yollama-yacağından emin misiniz? Derken yakında bilirsiniz nasılmış benim korkutmam.”

gemi ile birlikte tasviri Hristiyanlığın evrensel bir din oluşunun temellerinin atıldığı yer olarak (Downey 1961: 189) uygun bir ortam sağlayan Antiocheia'nın seçilmiş olmasını (De Giorgi - Eger 2021: 91) simgeler. İS 7. yüzyıl ortasında Arap-İslam Devleti'nin kuruluşunu takip eden müslüman akınları, özellikle Yermuk Savaşı'nda kazanılan zafer sonrası Şam ve Halep'i ele geçirilmesiyle, İmparator Herakleius (İS 610-641) yönetimindeki Bizans Anadolu'su için tehdit oluşturmaktaydı. Bu durum Bizans kontrolündeki Antakya'da bir savunma hattı kurulmasını gerektirdi. Buna rağmen Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki İslam orduları İS 636'da Antakya'yı fethetti (Bahadır 2013: 59-63). Göğün daha yukarısında, sağda yer alan hilal, zamanın bu devinimini, değişim ve aynı zamanda kalıcılık anlamlarıyla (Gardin - Oleranshaw 2014: 281) kentin İslam ile tanışmasını sembolize eder.

Bu üç büyük semavi dinin sembolleri, Hatay'da sevgiyle temellenen in- anç kardeşliğinin anlatısı olarak, tasarımda görünmeyen bir eşkenar üçgen oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır (Res. 3, 18). Tüm renkleriyle kardeşçe birlikte yükselmenin asli bir değer olarak içselleştirildiği bu kent kültürü, Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi meselesi olarak gördüğü Hatay'ın anavatana katıldığı 1939'dan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesi çatısı altında güvenle geleceğe taşınmaktadır. M. K. Atatürk'ün vizyonerliğiyle Türkiye'nin Doğu Akdeniz kıyılarındaki kara sınırının Kel Dağ'ın güneyine taşınarak “Ortak Varoluş”un güvenceye alınması, tasarımda Kel Dağ'ın hemen sağ tarafında, gökte parlayan ay ve yıldızla sembolleştirilmiştir.

Resim 18  
Davud Yıldızı, Hilal ve Haç.

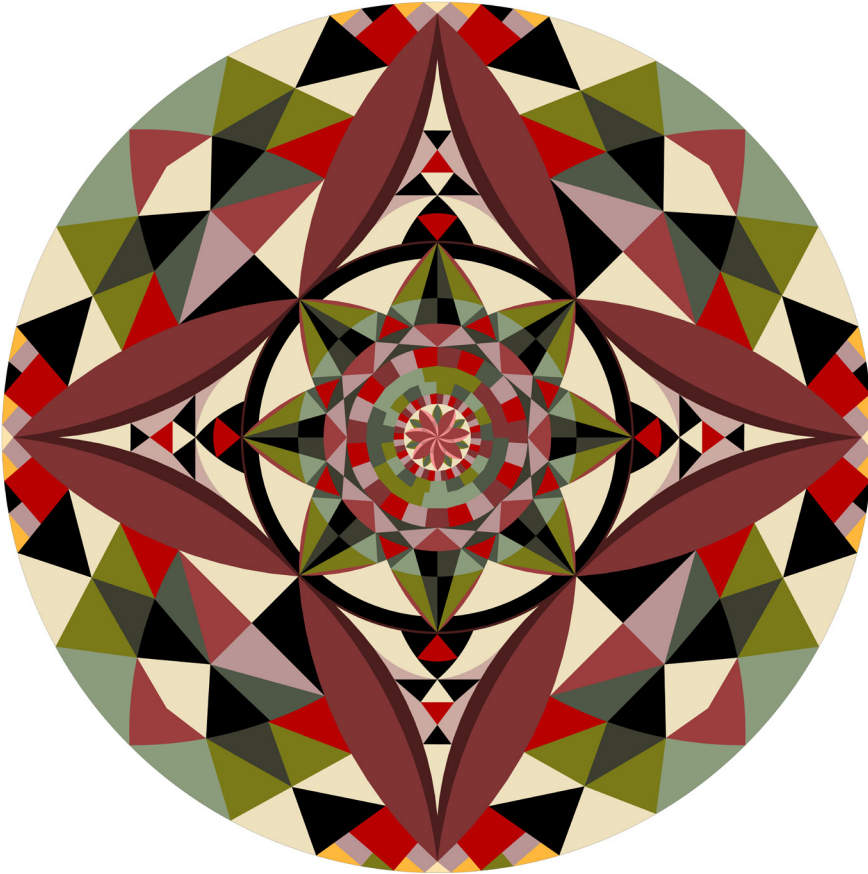


### Barış Tondosu

Görselin merkezinde, “barış tondosu” olarak adlandırılan daire şeklindeki alan geometrik motiflerle süslenmiştir (Res. 19). Dışta bej ve siyah renkli meander motif ile çevrelenmiş alanın fonu farklı renklerdeki üçgenlerden oluşur. Dört

yöne simetrik olarak uzanan, bordo tonlarındaki ana motif siyah renkli bir çember ile daire oluşturacak biçimde yan yana dizilmiş sekiz adet yay kenarlı üçgenden oluşan merkez motiften ayrılır. Merkez motif, siyah ve yeşilin tonlarında renklendirilmiş dış kollardan ve ortasında iç içe geçen çemberlerden oluşur. Dört adet çemberden her biri renk ayrımlarıyla kendi içinde bölünmüştür. En dıştaki çemberde 23, sırasıyla 7 ve 19 ve iç çemberde 39 adet dörtgen bölüm bulunur. Çemberler, tasarım geometrisinin odağını oluşturan, yeşil ve bordo tonlarında renklendirilmiş bir çiçek motifini çevreler.

Resim 19  
Barış Tondosu.



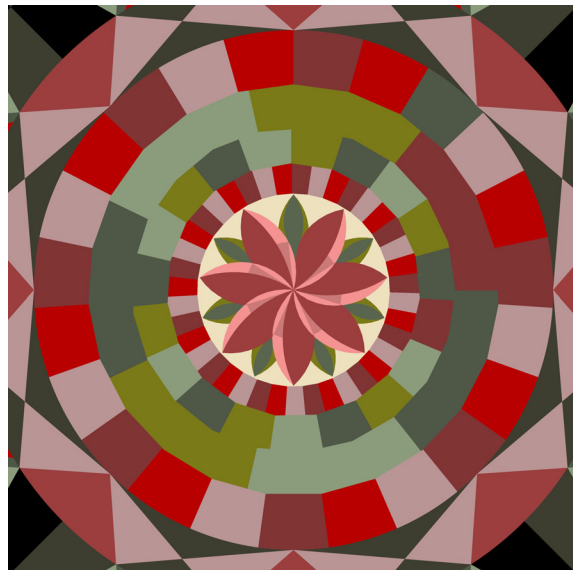
İlkçağ yazınından yansıyan toplumsal bakış, zıtlıklardan doğan çatışmanın beslediği savaş kavramını varolmanın ana odağı olarak görür (Herakl. Frag. 52-53). Bu yaklaşım, çağın düşünce ikliminde de sıklıkla karşımıza çıkar nitekim yukarıda değinilen kozmogonilerin de ana motifidir. Platon ve Aristoteles için savaş eğer temelde ona üstün olan barış içinse meşrudur (Plat. polit. 469; Aristot. pol. I-8, VII-14). Fakat onlar barış kavramını yalnızca iç barış, ulusal barış çerçevesinde üstün tutar; Aristoteles *barbar* milletlere karşı yürütülen savaşı gerekli görür ve adil sayar (Plat. *Yasalar*, 628 a-e, 29 a-e; Aristot. pol. I-8, VII-14). Bu dar bağlamdaki savaşın karşıtı olarak barış kavramı, ancak Stoacı filozofların bakış açısıyla gerçek anlamına, evrensel değerine kavuşur. Evrensel kardeşlik fikri üzerinden temellenen yaklaşım, herhangi bir ayrıma tabi tutmadan insanları eşit ve özgür olarak tanımlar; ideal toplum tüm insanlığı kabul eder (Arslan 2001: 22 vd.). Bu ilkeler, modern felsefenin önemli düşünce akımlarından Hümanizm (Abbagnano 1967: 60-70) öğretisinin temellerini oluşturur. Hümanistler için özgürlük doğada ve toplumda hayat bulmalıdır. Özgürlük kavramının bireyden topluma yayılması beraberinde hazzı (zevki) getirir ve liberal alanların –sanat, edebiyat, mimarlık, hukuk- hakim olmasına

fırsat verir. Böylelikle insan özgürlüğünü merkez alan estetik değerleri üstün, adaletli bir ortamda dinsel ve etnik kimlik farklılıkları savaşın bahanesi olamazlar.

Olivier Klein, barış maddesi (Gardin - Oleranshaw 2014: 102) altında şunları belirtiyor:

*“Barış sadece bir durumu değil peşinde koşulan bir kavramı, bir amacı da tanımlar.”*

Hatay, derin tarihine dayanan dini ve etnik farklılıklarını ortak değer olarak içselleştirerek barışçıl bir ortam yaratmış; aynı zamanda barışı korumayı da amaç edinmiş bir yaşam kültürüne sahiptir. Bu zenginlik, coğrafyasının sunduğu eşsiz doğal olanakların çekiciliğinde gelişmiş, bereketli doğasının sunduğu ekonomik refah ve medeni tavır demografisinde yer alan etnik ve dini kimliklerin belirginliklerini yitirmeden kardeşçe var olabilmelerini sağlamıştır. Zira dünya üzerinde bu denli farklı kültür kimliklerinden oluşan bir halk kitlesi barındırmasına rağmen anlaşmazlıklarını savaş yerine barışçıl tavırla çözüme taşıma olgunluğu gösteren başka hiçbir yurt yoktur. Barış tondosu (Res. 19), tasarımın genelinde sembolleştirilen tüm değerlerin bileşkesi olarak, bu hümanist kentin açık, özgür karakteriyle kazandığı ve koruduğu bu barış ortamını merkezde çok renkli, çok parçalı bir odak oluşturarak simgeler. Parçalar barışın tezahürü olan iç içe geçmiş çiçek motiflerini meydana getirir. Tondonun ortasında, Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti’nin bir parçası olduğu 23.07.1939 tarihine atfen dıştan içe doğru 23, 7, 19 ve 39 adet dörtgene bölünmüş çemberlerin ortasında en derinde bulunan motif (Res. 20) tasarım esinini “barış” olarak adlandırılan kentin endemik bitki türünün (*Scorzonera Pacis*) (Güzel vd. 2013) çiçeğinden alır ve Hatay’ın varoluş enerjisinin kaynağı olarak özü simgeler. Bu öz, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerinden biri olarak “Yurtta Barış, Dünyada Barış” hedefi (Gönlübol 1992: 9-26) içerisinde insanlığı evrensel olarak kucaklar. Mustafa Kemal Atatürk’ün çağdaş toplum hedefi çerçevesinde gerçekleştirdiği eşitliği, adaleti, inanç ve düşünce özgürlüğünü tesis eden devrimler ülkemizde barışı bir durum olarak tesis etmenin ötesinde onu amaç olarak koruyan ve evrensel anlamda ulaşılması gereken bir ilke olarak belirlemiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün diplomatik çabaları sonucunda Hatay’ın 23 Temmuz 1939’da anavatan topraklarına katılmasıyla bu toprakların yaşam kültüründe önemli tarihsel değeri olan barış kentin kalbinde, cumhuriyetin bu temel kuruluş ilkeleriyle korunarak güçlenmektedir.



Resim 20  
Barış Çiçeği Motifi.

## Kaynaklar – Bibliography

- Abbagnano 1967 N. Abbagnano, "Humanism", Encyclopedia of Philosophy 4, New York, 69-70.
- Akar - Kara 2018 M. Akar - D. Kara, "Into the Hinterland: The Middle Bronze Age Building at Toprakhisar Höyük, Altınözü (Hatay, Turkey)", ADALYA 21, 85-115.
- Akar - Kara 2020 M. Akar - D. Kara, "The formation of collective, political and cultural memory in the Middle Bronze Age: foundation and termination rituals at Toprakhisar Höyük.", AnSt 70, 77-103.
- Amm. Ammianus Marcellinus, History, Volume II, J. C. Rolfe (trans.), 20-26.
- Aristot. pol Aristoteles, Politika, M. Tunçay (çev.), İstanbul, 2017.
- Arslan 2001 M. Arslan, "Hellenistik Dönem'e Damga Vuran Yaratıcı Felsefe Sistemleri: Epiküroşçuluk ve Stoacılık-I", ArkSanat 23, 100, 19-28.
- Bahadır 2013 G. Bahadır, "Kuruluşundan Memlükler'e Kadar Hatay Tarihi", Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi, Hatay, 18-135.
- Bahadır 2017 G. Bahadır, I. Bohemund'dan Konstance'ye Kadar Antakya Haçlı Prenslığı (1098-1149), İstanbul.
- Baş 2009 E. Baş, "SEMA", TDV İslâm Ansiklopedisi 36, 453-455.
- Belli 1982 O. Belli, "Urartularda Hayat Ağacı İnancı", AnadoluAraş. VIII, 237-247.
- Boardman 1980 J. Boardman, The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade, London.
- Boardman 1990 J. Boardman, "Al-Mina and History", OxfJA 9/2, 169-190.
- Boardman 2016 J. Boardman, Erken Yunan Vazo Ressamlığı, İstanbul.
- Bostancı 1971 Enver Bostancı, "Homo Sapiens Çevlikiyensis in The Canal and Big Caves of Çevlik Near Samandağ of the Province of Antakya on the Mediterranean coast of Anatolia", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi 6, 29-56.
- Bosworth 2005 A. B. Bosworth, Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, H. Çalışkan (çev.), Ankara.
- Bradford 1971 E. Bradford, Akdeniz-Bir Denizin Portresi, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul.
- Cimok 2000 F. Cimok, Antioch Mosaics, İstanbul.
- Cohen 2006 G. M. Cohen, The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin and North Africa, Los Angeles.
- Cook 1946 R. M. Cook, "Ionia and Greece in the Eight and Seventh Centuries B.C.", JHS 66, 67-98.
- Çevik 1999 N. Çevik, "Hayat Ağacı'nın Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi", AnadoluAraş. 15, 335-367.
- Çevik 2007 N. Çevik, "Dağlardaki Tanrılar Ve Tanrı Dağlar", M. Alparslan - M. Doğan Alparslan - H. Peker (Yay. Haz.), Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan VITA, İstanbul, 175-193.
- De Giorgi 2016 A. U. De Giorgi, Ancient Antioch, UK.
- De Giorgi - Eger 2021 A. U. De Giorgi - A. Asa Eger, Antioch: A History, Abington, Oxon: New York.
- Demir 1996 D. Ataman, Çağlar Boyunca Antakya, İstanbul.
- Demir 2016 D. Ataman, Çağlar İçinde Antakya, İstanbul.
- Djobadze 1986 W. Z. Djobadze, "The Monastery of St. Barlaam on Mount Kasios", Archaeological Investigation in the Region West of Antioch on the Orontes, Stuttgart, 3-13.
- Dodd vd. 2012 L. Dodd - A. Green - N. Highcock - L. Cadwell - A. Yener, "The 2010 Amuq Valley Regional Projects Survey", 29. AST, 2, 205-223.
- Dolapçioğlu 2017 A. Dolapçioğlu, "Türkiye'de Türünün Tek Örneği Kırıkhan Dağ Ceylanı-Gazella Gazella", Hatay Mozaik 3, 50-56.
- Downey 1959 G. Downey, "Libanius' Oration in Praise of Antioch (Oration XI)", Proceedings of the American Philosophical Society 103(5), 652-686.
- Downey 1961 G. Downey, Ancient Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest, Princeton-New Jersey.
- Downey 1963 G. Downey, Ancient Antioch, Princeton-New Jersey.
- Droysen 2020 J. G. Droysen, Büyük İskender Tarihi, B. S. Baykal (çev.), Ankara.
- Eliade 2020 M. Eliade, Dinler Tarihine Giriş, L. Arslan Özcan (çev.), İstanbul.
- Eraslan 2019 A. Eraslan, "Hatay'da Dinler Arası Ortak Değer: İlyahu-han Nebi, Mar George (Corcus) ve Hızır (El-Hıdır)",



- Folklor/Edebiyat 97, 25, 71-94.
- Gardin - Oleranshaw 2014 N. Gardin - R. Olorenshaw, Larousse Semboller Sözlüğü, Ö. F. Harman-İ. Taşpınar (eds.), B. Akşit (çev.), İstanbul.
- Gönlübol 1992 M. Gönlübol, “Yurtta Barış Cihanda Barış”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 9, 25, 9-26.
- Gündüz 2009 A. Gündüz, XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584), Antakya.
- Güterbock 1948 H. G. Güterbock, “The Hittite Version of the Hurrian Kumarbi Myths : Oriental Forerunners of Hesiod”, AJA 52, 123-134.
- Güzel vd. 2013 Y. Güzel - S. Kayıkçı - S. Yıldız, “Scorzonera pacis (Asteraceae), a new species from Hatay, Turkey”, Ann. Bot. Fennici 50, 417-422.
- Hat.Kült.Env. I 2011 Hatay Kültür Envanteri, Cilt 1, Antakya, Hatay.
- Hatipoğlu 2013 S. Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Hatay Tarihi (1919-1985)”, Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi, Hatay, 311-405.
- Hamilton 2003 E. Hamilton, Mitologya, Ü. Tamer (çev.), İstanbul.
- Henry 2015 A. B. Henry, The Pilgrimage Center of St. Symeon the Younger: Designed by Angels, Supervised by a Saint, Constructed by Pilgrims, Unpublished PhD Thesis, University of Illinois at Urbana-Champaign, Illinois.
- Herakl. Herakleitos, Fragments, T. M. Robinson (trans.), 1987.
- Hes. erg. theog. Hesiodes, İşler ve Günler, Tanrıların Doğuşu, F. Akderin (çev.), İstanbul.
- Hodder 2017 I. Hodder, Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü, Dilek Şendil (çev.), İstanbul.
- Hom. h. Homeric Hymns XXX., Hesiod, The Homeric Hymns, and Homerica, H. G. Evelyn- White (trans.), London, New York, 1914.
- İbn Haldun 2015 Mukaddime I-II, Turan Dursun (çev. ), İstanbul.
- King 1902 L. W. King, Enuma Elish: The Epic Creation, Library of Alexandria.
- Kraeling 1932 C. H. Kraeling, ‘The Jewish community at Antioch’, JBL 51, 130–60.
- Kreinath 2017 J. Kreinath, “Aesthetic Dimensions and Transformative Dynamics of Mimetic Acts: The Veneration of Habib-i Neccar Among Muslims and Christians in Antakya, Turkey”, A. K. Grieser - J. Johnston (eds.), Aesthetics of Religion-A Connective Concept / Religion and Reason Band 58, Germany, 271-299.
- Kreinath 2020 J. Kreinath, “Water Sanctuaries of Hatay, Turkey”, Celeste Ray (ed.), Holy Wells and Sacred Springs, London and New York, 225-234.
- Lane Fox 2009 R. Lane Fox, Travelling Heroes in the Epic Age of Homer, New York.
- Lassus 1932 J. Lassus, “La Mosaïque de Yakto”, G. W. Elderkin (ed.), Antioch On The Orontes I The Excavations of 1932, 114-156.
- Le Camus 1890 A. Le Camus, Notre Voyage Aux Pays Bibliques, Tome III, Paris.
- Libanius Libanius, “Selected Orations: Oration 11 Antikhos”, A. F. Norman (trans.), Antioch as a Center of Hellenic Culture as Observed by Libanius, Liverpool, 2000.
- Najbjerb – Moss 2014 N. Najbjerb – C. Moss, “Antiocheia Orontes’in Greko-Latin Dönem Tarihçesi”, S. Redford (ed.), Antioch on The Orontes – Asi’deki Antakya, İstanbul, 23-35.
- Ocak vd. 2014 A. Ocak - S. Kayıkçı - Y. Güzel, Antakya’nın Doğal Bitkileri, Hatay.
- Özbal 2014 R. Özbal, “Hatay’ın Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri”, A. Özfırat - Ç. Uygun (eds.), Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi, Antakya, 43-60.
- Özdilek 2014 B. Özdilek, “Antiocheia Tykhe’si” A. Özfırat - B. Özdilek (eds.), Arkeoloji Yolculuğunda Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi, İstanbul, 22-23; 168-169.
- Özkaya 1996 V. Özkaya, “Frig Mimari Kaplama Levhaları Işığında Attis ve Hayat Ağacı”, ArkSanat 74, 3-11.
- Öztürk Ateş 2012 Ş. Öztürk Ateş, Yakındağı Demirçağ Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnancı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Pamir 2010 H. Pamir, “Antiocheia ve Yakın Çevresinde Zeytinyağı Üretimi ve Zeytinyağı İşlikleri”, Ümit Aydınoglu - A. Kaan Şenol (eds.), Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı Ve Şarap Üretimi- Olive Oil And Wine Production In Anatolia During Antiquity Symposium Proceedings, Mersin, 75-96.
- Pamir 2014 H. Pamir, “Sabuniye Höyük Kazısı”, A. Özfırat - Ç.Uygun (eds.), Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları, Antakya, 137-156.

- Pamir - Nishiyama 2002 H. Pamir - S. Nishiyama, "The Orontes Delta survey: Archaeological Investigation of Ancient Trade Stations/Settlements", *AncWestEast* 1, 2, 294-314.
- Plat. polit. Platon, Devlet, C. Saraçoğlu - V. Atayman (çev.), İstanbul, 2006.
- Plat. Yasalar Platon, Yasalar, C. Şentuna - S. Babür (çev.), İstanbul, 2012.
- Puhvel 1984 J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary II*, Virginia.
- Reyhanoğlu - Özcan 2021 G. Reyhanoğlu - A. Özcan, "İnançtan Anlatıya: Hatay Halk Kültüründe Defne / From Belief to Narration: Laurel ('Daphne') in Hatay Folk Culture", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 4, 6, 62-87.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Zur Kleinasiatichen Bauornamentik Des Hellenismus*, Mainz.
- Salavert 2008 A. Salavert, "Olive cultivation and oil production in Palestine during the Early Bronze Age (3500–2000 BC): the case of Tel Yarmouth, Israel", *Vegetation History and Archaeobotany* 17, 53–61.
- Sandars 2003 N. K. Sandars, *The Epic of Gilgamesh*, London.
- Sayar - Önder 2014 H. Sayar - S. Önder, "Ammianus Marcellianus ve Liibanus'un Anlatımlarında MS 4. yüzyılda Antiocheia Hakkında Bazı Notlar", A. Özfırat - Ç. Uygun (eds.), *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi*, Antakya, 121-125.
- Schwemer 2008 D. Schwemer, "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies, Part II", *JANER* 8, 1-44.
- Smardz 1979 K. E. Smardz, *The Sacred Tree in Ancient Greek Religion*, Unpublished Master of Art Thesis, McMaster University, Ontario.
- Strab. Strabon, *Geographika: XV-XVI, The Geography of Strabo*, H. L. Jones (trans.), New York-London, 1920.
- Şahin 2001 N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, İstanbul.
- Şancı 2006 F. Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekin 2017 H. Tekin, "Domuztepe'de Hayat Ağacı Bezeli Kaplar", *Aktüel Arkeoloji Kasım/Aralık*, 48-49.
- Tekin 2020 H. Tekin, "An Overview of Postherds with Building and Tree Depictions Recovered in Domuztepe", F. Balossi Restelli - A. Cardarelli - G. M. Di Nocera - L. Manzanilla - L. Mori - G. Palumbi - H. Pittman (eds.), Roma, 679-685.
- Topçu 2003 M. Topçu, *Şehir Morfolojisi Üzerine Bir Çalışma Konya Ve Antakya'nın Tarihi Dokularının Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Türk 2012 M. Türk, *Havariler ve Habib-i Neccar*, Antakya.
- Winkes 2000 R. Winkes, "Boukephalas", *Miscellanea Mediterranea (Archaeologia Transatlantica XVIII)* Providence, 101-107.
- Woolley 1938a L. Woolley, "Excavations at al Mina, Sueidia. I. The Archaeological Report", *JHS* 58/1, 1-30.
- Woolley 1938b L. Woolley, "Excavations at al Mina, Sueidia. II.", *JHS* 58/2, 133-170.
- Woolley 1948 L. Woolley, "The Date of Al-Mina", *JHS* 68, 148.
- Woolley 1955 L. Woolley, *Alalakh-An Account of The Excavations at Tel Atchana in the Hatay, 1937-1949*, London.
- Yalçinkaya vd. 2000 I. Yalçinkaya - M. B. Kösem - L. Atıcı - K. Özçelik - M. C. Erek - M. Kartal, "1998 Yılı Yüzey Araştırmaları ve Hatay Paleolitği", *17. AST*, 2, 163-174.
- Yamaç 2010 İ. Yamaç, *Antiocheia Ad Orontes Su Yolları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Yener 2005a K. A. Yener, "The Amuq Valley Regional Projects", K. A. Yener (ed.), *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta Turkey, 1995-2002*, Chicago, 1-16.
- Yener 2005b K. A. Yener, "Conclusions – The Amuq Valley and Its Wider Context", K. A. Yener (ed.), *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta Turkey, 1995-2002*, Chiago, 193-202.
- Yıldırım 2017 N. Yıldırım, "Asi Nehri'nin Adı Üzerine Bir İnceleme", *ArAn* 11/2, 77-88.
- Zeyrek 2014 İ. N. Zeyrek, *Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.